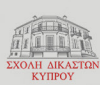
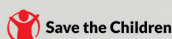

Οδηγός Πρόσβασης στη δικαιοσύνη για παιδιά με αναπηρίες ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ:

Αγγελική Καράντζαλη, Ψυχολόγος MSc. Εταιρία Κοινωνικής Ψυχιατρικής Π. Σακελλαρόπουλος
Christine Maerkl, Κλινική Ψυχολόγος, Ψυχοθεραπεύτρια, Εκπαιδεύτρια Ενηλίκων.
Εταιρία Κοινωνικής Ψυχιατρικής Π. Σακελλαρόπουλος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Απόστολος Βούρδας, Ψυχίατρος Παιδιού και Εφήβου, MRCPsych, Διδάκτωρ ΕΚΠΑ.
Εταιρία Κοινωνικής Ψυχιατρικής Π. Σακελλαρόπουλος

ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ:

Παναγιώτα Φίτσιου, Ψυχολόγος MSc. Εταιρία Κοινωνικής Ψυχιατρικής Π. Σακελλαρόπουλος
Αθηνά Φραγκούλη – Σακελλαροπούλου, Εταιρία Κοινωνικής Ψυχιατρικής Π. Σακελλαρόπουλος

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι απόψεις και θέσεις που εκφράζονται αντιπροσωπεύουν ωστόσο αποκλειστικά τον συντάκτη/τους συντάκτες και δεν αντανακλούν απαραίτητα τις απόψεις και θέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν φέρει ευθύνη γι' αυτές.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	5
A. Ορολογία	6
B. Παιδιά με αναπηρίες και/ή ψυχοκοινωνικά προβλήματα.....	7
1. Χρόνια Προβλήματα Υγείας.....	7
2. Νοητική Αναπηρία.....	7
3. Σωματική/κινητική αναπηρία.....	8
4. Αισθητηριακή Αναπηρία	8
5. Ψυχικές Διαταραχές	8
Γ. Εμπόδια στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη.....	9
1. Φυσικά εμπόδια	10
2. Εμπόδια στην πρόσβαση στην πληροφορία	10
3. Προβλήματα στην επικοινωνία	10
4. Στίγμα και προκατάληψη.....	11
5. Ίδρυματοποίηση και απομόνωση	12
6. Έλλειψη συντονισμού εμπλεκόμενων φορέων.....	13
Δ. Συμπερίληψη και ανθρώπινα δικαιώματα	13
E. Στρατηγικές και μέθοδοι για τη μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων συμμετοχής των παιδιών με αναπηρίες ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα στις δικαστικές διαδικασίες	15
1. Προσβάσιμη πληροφορία – ενημέρωση του παιδιού	15
2. Εμπλοκή έμπιστων ενηλίκων.....	16
3. Αποτελεσματική επικοινωνία.....	17
4. Διασύνδεση και παρακολούθηση. Διεπιστημονική συνεργασία	23
5. Διαπολιτισμική δεξιότητα	24
6. Ερωτήσεις για αναστοχασμό / αυτοαξιολόγηση των ειδικών	25
ΣΤ. Ειδικές περιπτώσεις.....	26
1. Ανήλικοι με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ)	26
2. Έφηβοι ως κατηγορούμενοι.....	29
Z. Τα δικαιώματα των εφήβων κατηγορουμένων.....	30
Επίλογος.....	31
Βιβλιογραφία	32

Εισαγωγή

Ο τρόπος με τον οποίο μια κοινωνία αντιμετωπίζει τα πιο αδύναμα και ευάλωτα μέλη της αντικατοπτρίζει τον πραγματικό πολιτισμό, που η κοινωνία αυτή πραγματικά εκφράζει.

Τα ανήλικα άτομα, συνολικά, εντάσσονται σε αυτήν την κατηγορία, καθότι μόνα τους αδυνατούν να προασπίσουν με επάρκεια τα δικαιώματά τους είτε ως θύματα είτε ως κατηγορούμενοι. Ανάμεσα σε αυτά τα ανήλικα άτομα, υπάρχουν και αυτά με αναπηρίες, χρόνιες ιατρικές ή ψυχικές νόσους και χρόνια ψυχοκοινωνικά προβλήματα, τα οποία συχνά και δυστυχώς αντιμετωπίζονται ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας και παιδιά ενός «κατώτερου Θεού».

Ο οδηγός αυτός αποσκοπεί σε δύο κυρίως τομείς. Πρώτον, να ενημερώσει τους αναγνώστες του για τις ιδιαίτερες ιατρικές, ψυχιατρικές και κοινωνικές ανάγκες αυτών των παιδιών. Δεύτερον, να προτείνει τρόπους καλύτερης εμπλοκής αυτού του πληθυσμού στη δικαιοσύνη, μέσω ευκολότερης πρόσβασης σε αυτήν, βέλτιστης επικοινωνίας και κατανόησης των ιδιαιτεροτήτων του σε ένα περιβάλλον ουσιαστικής και όχι επιφανειακής «συμπερίληψης».

Ιδιαίτερη έμφαση έχει δοθεί στο να γίνει κατανοητό στον αναγνώστη η ανάγκη και ο τρόπος προσαρμογής του δικαστικού λειτουργού στον «κόσμο» του παιδιού με αναπηρία και ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Ο τρόπος αυτός δεν περιορίζεται απλά και μόνο στη διαμόρφωση π.χ. ενός παιδικού δωματίου εξέτασης, αλλά επεκτείνεται στον τρόπο υιοθέτησης μίας διαφορετικής γλωσσικής έκφρασης, κατανόησης της καθημερινότητας του και των πολύπλοκων αναγκών του. Τα παραπάνω θα οδηγήσουν και στην εγκατάσταση μιας σχέσης εμπιστοσύνης, μεταξύ ανήλικου και του δικαστικού συστήματος, της οποίας το τελικό αποτέλεσμα θα είναι και η προστασία του θύματος, αλλά και η επανορθωτική εμπειρία για ανήλικους παραβάτες.

Η δικανική εξέταση του ανήλικου μάρτυρα είναι συχνά ιδιαίτερα δύσκολη και ενίοτε ψυχικά φθοροποιά για τον δικαστικό λειτουργό. Ο βαθμός δυσκολίας αυξάνει εκθετικά στις περιπτώσεις των παιδιών με αναπηρία και ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Ευχόμαστε ο οδηγός αυτός να προσφέρει ουσιαστική και πρακτική βοήθεια στους επαγγελματίες, που θα κληθούν να ανταποκριθούν στο απαιτητικό αυτό έργο.

A. Ορολογία

Ο τρόπος με τον οποίο αναφερόμαστε στα παιδιά με αναπηρία ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα αντικατοπτρίζει τους κοινωνικούς κανόνες και τις αντιλήψεις μας. Η γλώσσα αλλάζει με γρήγορους ρυθμούς, όπως αλλάζει και η κοινωνία μας. Πολύ πρόσφατα επικαιροποιήθηκε στη χώρα μας η ορολογία για την απαλοιφή υποτιμητικών και στερεοτυπικών εκφράσεων για τα άτομα με αναπηρία (ΦΕΚ 34/Α/17-2-2023) στους Κώδικες, προάγοντας την αρχή της ίσης μεταχείρισης.

Μερικά παραδείγματα για συνήθη λάθη είναι:

Λάθος Ορολογία	Ορθή Ορολογία
ΑμΕΑ: Άτομα με Ειδικές Ανάγκες	ΑμΕΑ: Άτομα με Αναπηρία
Παιδί αυτιστικό	Παιδί με διάγνωση Διαταραχής Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ)
Παιδί που πάσχει από νοητική καθυστέρηση	Παιδί με νοητική αναπηρία
Κωφάλαλος/ Κουφός	Κωφό ή βαρήκοο άτομο
Φυσιολογικό/κανονικό παιδί	Παιδί χωρίς αναπηρία

Στον οδηγό χρησιμοποιείται ο όρος «παιδιά με διαταραχή ΧΧΧ», και «παιδιά με ψυχοκοινωνικά προβλήματα», αντί του επίσης ορθού όρου «παιδιά με ψυχική αναπηρία», για να τονιστεί ότι οι συγκεκριμένες διαγνωστικές οντότητες συχνά αφορούν μια περιορισμένη σε χρόνο δυσκολία, η οποία κατά τη διάρκεια της εξέλιξης του παιδιού και με την κατάλληλη υποστήριξη μπορεί και να μην προκαλέσει αναπηρία, με την έννοια των εμποδίων που μπορεί να αντιμετωπίσει το άτομο εξαιτίας μιας διάγνωσης. Άλλωστε, «στην πιο σύγχρονη εννοιολόγησή της, η αναπηρία είναι κοινωνικό φαινόμενο (και όχι βλάβη ή ασθένεια), με αντικειμενικές και υποκειμενικές διαστάσεις, που διαμορφώνεται από την αλληλεπίδραση ατομικών, περιβαλλοντικών και συμπεριφορικών παραγόντων (Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες)».

Β. Παιδιά με αναπηρίες και/ή ψυχοκοινωνικά προβλήματα

Σε αυτή την ενότητα γίνεται σύντομη περιγραφή των βασικότερων κατηγοριών αναπηρίας ή/και διαταραχών, με αναφορά στον τρόπο που αυτές μπορεί να επηρεάσουν την επικοινωνία και την επαφή/επικοινωνία των παιδιών με το σύστημα δικαιοσύνης.

1. Χρόνια Προβλήματα Υγείας

Τα χρόνια προβλήματα υγείας, τα οποία απαιτούν συνεχή ιατρική φροντίδα και συμμόρφωση σε απαιτητικές αγωγές, μπορεί να επηρεάσουν τη σωματική, συναισθηματική και νοητική ανάπτυξη ενός παιδιού. Μερικά παραδείγματα χρόνιων παθήσεων υγείας, που επηρεάζουν τα παιδιά, είναι το άσθμα, ο διαβήτης, η κυστική ίνωση, η νεανική αρθρίτιδα, η επιληψία, η φλεγμονώδης νόσος του εντέρου (IBD), οι συγγενείς καρδιακές ανωμαλίες, η εγκεφαλική παράλυση, ο καρκίνος, οι τροφικές αλλεργίες, οι γενετικές διαταραχές.

2. Νοητική Αναπηρία

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ), ορίζει τη «νοητική αναπηρία» ως «μια σημαντικά μειωμένη ικανότητα κατανόησης νέων ή πολύπλοκων πληροφοριών, εκμάθησης και εφαρμογής νέων δεξιοτήτων». Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μειωμένη ικανότητα του ατόμου να αντεπεξέρχεται στην εκπλήρωση των φυσιολογικών κοινωνικών ρόλων του, κάτι το οποίο ξεκινά πριν από την ενηλικίωση, με διαρκή επίδραση στην ανάπτυξη».

Υπάρχουν ελλείμματα σε νοητικές λειτουργίες και ελλείμματα στην προσαρμοστική λειτουργικότητα του ατόμου. Χωρίς συνεχή υποστήριξη, τα ελλείμματα στην προσαρμοστική λειτουργία περιορίζουν τη λειτουργικότητα σε μία ή περισσότερες από τις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής όπως επικοινωνία, κοινωνική συμμετοχή, αυτόνομη διαβίωση.

Ο βαθμός της δυσκολίας διαφοροποιείται ανάλογα με τη βαρύτητα της αναπηρίας, αλλά και την πιθανή συννοσηρότητα με άλλες αναπηρίες ή προβλήματα.

«Η αναπηρία εξαρτάται όχι μόνο από την κατάσταση υγείας ή τις βλάβες του παιδιού, αλλά και από την έκταση στην οποία οι περιβαλλοντικοί παράγοντες υποστηρίζουν την πλήρη συμμετοχή και ένταξη του παιδιού στην κοινωνία»
(World Health Organization, 2018)

3. Σωματική/κινητική αναπηρία

Τα παιδιά με σωματικές/κινητικές αναπηρίες μπορεί να έχουν ένα ευρύ φάσμα δυσκολιών που επηρεάζουν την κινητικότητα, τη δύναμη και τη σωματική τους λειτουργία.

4. Αισθητηριακή Αναπηρία

Οι αισθητηριακές αναπηρίες αναφέρονται σε καταστάσεις που επηρεάζουν την ικανότητα ενός ατόμου να λαμβάνει, να επεξεργάζεται ή να ανταποκρίνεται σε αισθητηριακές πληροφορίες από το περιβάλλον του. Αυτές οι αναπηρίες μπορεί να περιλαμβάνουν οποιαδήποτε από τις πέντε αισθήσεις: όραση, ακοή, γεύση, αφή και όσφρηση. Συνήθως όμως μιλάμε για: **Πρόβλημα όρασης, Πρόβλημα ακοής, Πολυαισθητηριακή Διαταραχή** (Μερικά άτομα μπορεί να έχουν βλάβες που επηρεάζουν πολλαπλές αισθήσεις, όπως τα κωφά-τυφλά άτομα, που έχουν προβλήματα ακοής και όρασης).

Οι αισθητηριακές αναπηρίες μπορεί να ποικίλλουν σε βαθμό και τα παιδιά είναι δυνατόν να έχουν διαφορετικά επίπεδα λειτουργικότητας. Υπάρχουν τεχνικά βοηθήματα με τα οποία τα άτομα βοηθούνται να ανταποκριθούν στην καθημερινή ζωή και να έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες και στην επικοινωνία με τρίτους.

5. Ψυχικές Διαταραχές

Τα προβλήματα ψυχικής υγείας στην παιδική ηλικία μπορούν να επηρεάσουν τη συναισθηματική, ψυχολογική και κοινωνική ευημερία του παιδιού. Αυτές οι καταστάσεις εκδηλώνονται με διάφορους τρόπους και έχουν διαφορετικές αιτίες. Μερικά παραδείγματα ψυχικών διαταραχών είναι:

Αγχώδεις διαταραχές: Υπερβολική ανησυχία και φόβος για διάφορες πτυχές της ζωής, που συχνά οδηγεί σε σωματικά συμπτώματα, όπως κινητική ανησυχία, ταχυκαρδία, δύσπνοια κλπ.

Διαταραχή άγχους αποχωρισμού: Υπερβολικό άγχος που σχετίζεται με τον αποχωρισμό του βρέφους ή του νηπίου από τους φροντιστές του, που οδηγεί σε θλίψη και άρνηση να παραμείνει μακριά από αυτούς.

Καταθλιπτικές Διαταραχές: Επίμονα συναισθήματα θλίψης, απελπισίας και απώλεια ενδιαφέροντος για δραστηριότητες.

Επιλεκτική Αλαλία: Επίμονη αδυναμία ομιλίας σε συγκεκριμένες κοινωνικές καταστάσεις, παρόλο που το παιδί είναι ικανό να μιλήσει.

Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής - Υπερκινητικότητα (ΔΕΠ-Υ): Χαρακτηρίζεται από δυσκολίες στην προσοχή, στον έλεγχο των παρορμήσεων και συχνά από υπερκινητικότητα.

Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος: (βλ. ειδική ενότητα)

Ιδεοψυχαναγκαστική Διαταραχή: Ανεπιθύμητες, επαναλαμβανόμενες σκέψεις (ιδεοληψίες) και η ανάγκη εκτέλεσης ορισμένων συμπεριφορών ή τελετουργιών (καταναγκασμοί) για την ανακούφιση του άγχους.

Διαταραχή Μετατραυματικού Στρες: Εμφανίζεται ως απόκριση σε ένα τραυματικό γεγονός, οδηγώντας σε συμπτώματα όπως η αναβίωση του παρελθοντικού τραυματικού γεγονότος (flashback), εφιάλτες και υπερεπαγρύπνηση.

Διατροφικές διαταραχές: Ψυχογενής ανορεξία: Έντονος φόβος αύξησης βάρους, που οδηγεί σε σοβαρό περιορισμό της πρόσληψης τροφής. Ψυχογενής βουλιμία: Επαναλαμβανόμενα επεισόδια υπερφαγίας ακολουθούμενα από αντισταθμιστικές συμπεριφορές όπως κάθαρση ή υπερβολική άσκηση.

Εναντιωματική Προκλητική Διαταραχή: Συχνά και επίμονα μοτίβα περιφρόνησης, ανυπακοής και εχθρότητας προς πρόσωπα εξουσίας.

Διαταραχή Διαγωγής: Επίμονα πρότυπα αντικοινωνικών και επιθετικών συμπεριφορών, συμπεριλαμβανομένης της επιθετικότητας προς ανθρώπους και ζώα, καταστροφή περιουσίας και κλοπή.

Σχιζοφρένεια: Μια σπάνια αλλά σοβαρή ψυχική διαταραχή που χαρακτηρίζεται από διαταραχή της σκέψης (παραλήρημα), της αντίληψης (ψευδαισθήσεις) και μειωμένη κοινωνική και γνωστική λειτουργία.

Ο εντοπισμός και η διάγνωση των προβλημάτων ψυχικής υγείας απαιτεί εξατομικευμένη αξιολόγηση από ομάδα ειδικών.

Γ. Εμπόδια στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη

Τα παιδιά με αναπηρία που έρχονται σε επαφή με το σύστημα δικαιοσύνης αντιμετωπίζουν προκλήσεις σε θέματα προσβασιμότητας, προστασίας και ισότητας. Σε αυτή την ενότητα γίνεται αναφορά σε αυτές τις προκλήσεις, ώστε οι λειτουργοί της δικαιοσύνης να τις αναγνωρίζουν και να τις λαμβάνουν υπόψη στο πλαίσιο άσκησης των καθηκόντων τους.

1. Φυσικά εμπόδια

Οι δικαστικές υποδομές δεν είναι πάντα σχεδιασμένες ώστε να δίνουν προτεραιότητα στην προσβασιμότητα παιδιών με σωματικές ή αισθητηριακές αναπηρίες. Χώροι που δεν είναι προσβάσιμοι με αναπηρικό αμαξίδιο, η έλλειψη ειδικής σήμανσης για παιδιά με προβλήματα όρασης, ακατάλληλες τουαλέτες και χώροι αναμονής, αποτελούν ορισμένα από τα φυσικά εμπόδια για παιδιά με αναπηρίες ή χρόνια προβλήματα υγείας.

Ειδικά τα παιδιά με διαταραχή στο φάσμα του αυτισμού αλλά και με διαταραχή ελλειμματικής προσοχής και υπερκινητικότητα, έχουν συχνά αυξημένη ευαισθησία στα αισθητηριακά ερεθίσματα, στο φως, σε ήχους, σε υπερφορτωμένους χώρους κτλ.

Η επαφή με το δικαστικό σύστημα για ένα παιδί τόσο σε ποινικές, όσο και σε αστικές ή διοικητικές διαδικασίες, λαμβάνει χώρα σε μια χρονική περίοδο της ζωής του φορτισμένη, πιθανότατα και με αφορμή κάποια τραυματικά γεγονότα. Ο κατάλληλος χώρος υποδοχής του παιδιού είναι καθοριστικής σημασίας για την αποφυγή του δευτερογενούς ή επαναλαμβανόμενου τραυματισμού.

2. Εμπόδια στην πρόσβαση στην πληροφορία

Για ένα παιδί με αναπηρία ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα, η πρόσβαση στην πληροφορία αποτελεί μια πρόκληση.

Ακόμα και σήμερα, δεν υπάρχει η κοινωνική συνειδητότητα ότι τα παιδιά με αναπηρίες έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα βάσει των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτό αφορά την οικογένεια, το σχολείο, τις δομές φιλοξενίας και τους δικαστικούς λειτουργούς. Ως αποτέλεσμα, τα παιδιά αυτά δεν ενημερώνονται για τα δικαιώματά τους, δεν ενισχύονται ώστε να συμμετέχουν σε αποφάνσεις που τα αφορούν, δεν προάγεται η αυτονομία τους. Για παράδειγμα, δεν υπάρχει φιλικό για το παιδί υλικό σχετικά με τα δικαιώματα και τις δικαστικές διαδικασίες σε γραφή Braille, νοηματική γλώσσα, ή άλλες ειδικές μορφές εναλλακτικής επικοινωνίας.

3. Προβλήματα στην επικοινωνία

Τα παιδιά με αναπηρίες ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα μπορεί να αντιμετωπίσουν διάφορες προκλήσεις, που επηρεάζουν την ικανότητά τους να εκφράζονται και να συμμετέχουν αποτελεσματικά σε δικαστικές διαδικασίες. Αυτές οι προκλήσεις μπορεί να προκύ-

ψουν λόγω της φύσης των αναπηριών τους, των περιορισμένων διαθέσιμων βοηθητικών μέσων, αλλά και των κενών στην εκπαίδευση των επαγγελματιών.

Η νομική γλώσσα είναι ιδιαίτερα περίπλοκη και εμπεριέχει ορολογίες, που είναι δύσκολο να κατανοήσουν τα παιδιά, ειδικότερα τα παιδιά με προβλήματα στην επικοινωνία. Το επίσημο και επιβλητικό περιβάλλον μπορεί να προκαλέσει άγχος ή στρες, επηρεάζοντας την ικανότητα του παιδιού να επικοινωνήσει αποτελεσματικά. Άλλο εμπόδιο μπορεί να είναι ο περιορισμένος διαθέσιμος χρόνος να επεξεργαστούν πληροφορίες και να διατυπώσουν απαντήσεις. Στα δικαστήρια μπορεί να μην υπάρχουν καταρτισμένοι διερμηνείς για παιδιά με αναπηρίες, ιδιαίτερα για εκείνα που χρησιμοποιούν τη νοηματική γλώσσα ή εναλλακτικές μεθόδους επικοινωνίας.

Τα ίδια τα παιδιά, συχνά, έχουν δυσκολίες να εκφραστούν προφορικά ή με παραδοσιακά μέσα και να κατανοήσουν τον λόγο, ανάλογα με την ηλικία τους. Τα παιδιά με διαταραχές στο φάσμα του αυτισμού μπορεί να δυσκολεύονται να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, επηρεάζοντας την ικανότητά τους να μεταφέρουν σχετικές πληροφορίες. Νεαρά άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα μπορεί για παράδειγμα να αρνούνται να μιλήσουν με άγνωστα άτομα.

4. Στίγμα και προκατάληψη

Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις που έχουν οι επαγγελματίες εντός του συστήματος δικαιοσύνης μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά τη μεταχείριση των παιδιών με αναπηρίες ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα, οδηγώντας σε διαφορετική, ίσως και άδικη, μεταχείριση. Μερικά παραδείγματα προκαταλήψεων είναι:

«Ανικανότητα»: υποθέτει ότι τα παιδιά με αναπηρίες δεν μπορούν να κατανοήσουν τις νομικές διαδικασίες ή να λάβουν τεκμηριωμένες αποφάσεις.

«Βάρος»: θεωρεί τη συμμετοχή των παιδιών με αναπηρίες υπερβολικά απαιτητική για τους πόρους και τις δυνατότητες του δικαστικού συστήματος.

«Θύματος»: αντιλαμβάνεται τα παιδιά με αναπηρίες ως ευάλωτα θύματα, στάση που οδηγεί σε υπερπροστασία και λύπηση.

«One fits all»: αντίληψη ότι όλα τα παιδιά με αναπηρίες είναι ίδια, παραβλέποντας τη διαφορετικότητα και τις ικανότητες των παιδιών αυτών.

«Ετικέτα»: εστιάζει σε διαγνωστικές κατηγορίες και όχι σε εξατομικευμένες ανάγκες.

«Επικίνδυνο»: υποθέτει ότι τα παιδιά, κυρίως με ψυχιατρικές διαταραχές, αποτελούν κίνδυνο για τους άλλους.

5. Ιδρυματοποίηση και απομόνωση

Κάποια παιδιά με αναπηρίες ή/ ψυχοκοινωνικά προβλήματα διαβούν σε πολυπληθείς δομές (ορφανοτροφεία, εκκλησιαστικές και δημόσιες δομές φιλοξενίας, κλειστές δομές για παιδιά που ζητούν άσυλο, κέντρα αγωγής ανηλίκων και φυλακές ανηλίκων), μακριά από την τοπική κοινότητα. Το γεγονός αυτό αποκόπτει τα παιδιά από την κοινωνία και τα καθιστά **αόρατα**, καθώς δεν έχουν «φωνή», ούτε και πρόσβαση σε μηχανισμούς παραπόνων για παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους

«Το παιδί για την αρμονική ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, πρέπει να μεγαλώνει μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, σ' ένα κλίμα ευτυχίας, αγάπης και κατανόησης»
Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού

Τα παράπονα, όπως εντοπίστηκαν σε μελέτες από οργανώσεις για τα δικαιώματα του παιδιού, αφορούν πρωτίστως τις **συνθήκες ζωής**, όπως έλλειψη δραστηριοτήτων και ερεθισμάτων, ακατάλληλη τροφή και ελλιπή θέρμανση. Η κουλτούρα της «αποπροσωποποίησης» του παιδιού, οι ελλείψεις σε εξειδικευμένο

προσωπικό και η απουσία εποπτείας του προσωπικού, μπορεί να οδηγήσουν σε παραμέληση και κακοποίηση αυτών των ευάλωτων παιδιών. Οι επιπτώσεις για τη σωματική, γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού έχουν επισημανθεί σε σειρά διεθνών αλλά και εγχώριων μελετών.

Ειδικά σε ιδρυματικά περιβάλλοντα, ελλοχεύει ο κίνδυνος για μορφές σεξουαλικής παρενόχλησης, αλλά και βιασμούς. Η έλλειψη κατάλληλης **σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης** αποτελεί άλλο ένα εμπόδιο, που οδηγεί στην αδυναμία να κατανοήσουν και να κάνουν γνωστό τα παιδιά τι τους συνέβη. Η απόλυτη **εξάρτηση από τους φροντιστές** τους, σχετίζεται με την αποσιώπηση τραυματικών εμπειριών, στην περίπτωση που η κακομεταχείριση ή η κακοποίηση προέρχεται από αυτούς.

Για να εξασφαλιστούν φιλικές προς το παιδί διαδικασίες για ένα παιδί που ζει σε ιδρυματικό περιβάλλον, χρειάζεται να έχει πρόσβαση σε μια εξειδικευμένη νομική αντιπροσώπευση, έναν έμπιστο ενήλικα με ειδικές γνώσεις, που καθοδηγεί το παιδί στο δικαστικό σύστημα, το υποστηρίζει και το εμπλέκει στη λήψη αποφάσεων στον μέγιστο δυνατό βαθμό. Η ταχύτητα στη λήψη των αποφάσεων έχει μεγάλη σημασία, για να μπορέσουν να υπάρξουν άμεσα μέτρα προστασίας σε περίπτωση επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης.

6. Έλλειψη συντονισμού εμπλεκόμενων φορέων

Είναι σαφές, ότι ένα παιδί με αναπηρίες ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα, έχει ανάγκη από μια **ολιστική προσέγγιση** που ξεπερνά τις τυπικές νομικές διαδικασίες. Η συνεργασία μεταξύ νομικών, ειδικών ψυχικής υγείας, κοινωνικής εργασίας, εκπαιδευτικών και γονέων είναι καθοριστική. Διαφορετικές δομές και υπηρεσίες χρειάζεται να σχεδιάζουν πέρα από τις δικαστικές διαδικασίες και τη συνέχεια της φροντίδας, της θεραπείας, της αποκατάστασης και της επανένταξης των παιδιών αυτών στην κοινωνία.

Μεγάλη μελέτη σχετικά με την κατάσταση που αφορά την κακοποίηση και παραμέληση παιδιών στην Ελλάδα (BECAN, Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, 2010) έχει επισημάνει την έλλειψη συντονισμού του συστήματος προστασίας. Δεν υπάρχουν οργανισμοί με συγκεκριμένες «εξειδικευμένες» αρμοδιότητες ούτε ενιαία κριτήρια διερεύνησης και διάγνωσης περιπτώσεων παιδικής κακοποίησης ή παραμέλησης.

Δ. Συμπερίληψη και ανθρώπινα δικαιώματα

Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για παιδιά με αναπηρίες – μια αλλαγή παραδείγματος

Η Αναπηρία για πολύ καιρό θεωρείτο ένα ατομικό πρόβλημα που αντιμετωπιζόταν από ιατρική και φιλανθρωπική σκοπιά, ενώ σήμερα επικρατεί η θεώρηση των ίσων δικαιωμάτων και της συμπερίληψης. Η Αναπηρία γίνεται, πλέον, ξεκάθαρα κατανοητή ως μέρος της ανθρώπινης ποικιλομορφίας, σε αντιδιαστολή με το, μέχρι πρότινος, κυρίαρχο ιατροκεντρικό μοντέλο, που τη θεωρούσε ατομική παρέκκλιση και παθογένεια.

Οι περιορισμοί που αντιμετωπίζουν τα άτομα, ενήλικες αλλά και παιδιά, με αναπηρία δεν αποτελούν φυσική απόρροια των σωματικών δυσκολιών τους, αλλά αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης με τα εμπόδια, που ορθώνει η κοινωνία. Ως

«Η έλλειψη μιας ολοκληρωμένης πολιτικής για τη φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη είχε ως αποτέλεσμα την απουσία στοχευμένης πολυτομεακής ή και διατομεακής συνεργασίας και την περιορισμένη διαμόρφωση υπηρεσιών για τα παιδιά που έρχονται σε επαφή με το σύστημα δικαιοσύνης.»
UNICEF (2022) Μελέτη σχετικά με τη φιλικότητα του συστήματος δικαιοσύνης προς τα παιδιά στην Ελλάδα

Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (2006) αναγνωρίζει τα άτομα με αναπηρία ως υποκείμενα με πλήρη δικαιώματα και ελευθερίες, ικανότητα αυτοπροσδιορισμού και πλήρους συμμετοχής στην κοινωνική ζωή.

Εκ τούτου, οι συμπεριληπτικές πολιτικές οφείλουν να διασφαλίσουν και να προωθήσουν την πλήρη εφαρμογή των ελευθεριών και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, για όλα τα άτομα με αναπηρία, χωρίς καμία διάκριση.

Το βασικό στοιχείο αυτής της διαφοροποίησης είναι ότι θεωρεί τους ανθρώπους, τις οικογένειες και τις οργανώσεις ως **ενεργούς εταίρους, συμμετέχοντες** στην εφαρμογή αυτών των δικαιωμάτων.

Συμπερίληψη σημαίνει ότι δεν αφήνουμε κανέναν έξω από το σύνολο και από την κοινωνία. Η άρση των εμποδίων για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, ιδιαίτερα για τα παιδιά με αναπηρίες, διαρθρώνεται σε τρεις άξονες (Booth and Ainscow, 2017):

- 1) τη διαμόρφωση **συμπεριληπτικής κουλτούρας,**
- 2) τη δημιουργία **συμπεριληπτικών πολιτικών** και
- 3) την εφαρμογή **συμπεριληπτικών πρακτικών.**

Σχετικά με την πρόσβαση των ατόμων με αναπηρία στη δικαιοσύνη, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, όπως κυρώθηκε στη Χώρα μας με το Ν. 4074/2012, αναφέρει ρητά ότι πρέπει να διασφαλίζεται αποτελεσματική και ισότιμη πρόσβαση στη δικαιοσύνη, καθώς και η ισότητα ενώπιον του νόμου:

Άρθρο 12 Ισότητα ενώπιον του νόμου

Άρθρο 13 Πρόσβαση στη δικαιοσύνη

Επίσης, για τα παιδιά με αναπηρίες ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα που εμπλέκονται με τον νόμο, η συμπεριληπτική άποψη δίνει έμφαση στην άρση των πιθανών εμποδίων συμμετοχής και πρόσβασης, ανταποκρινόμενη σε βασικά δικαιώματα του παιδιού, όπως αναφέρονται στη **Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.**

Άρθρο 12

1. Τα Συμβαλλόμενα κράτη εγγυώνται στο παιδί, που έχει ικανότητα διάκρισης, το **δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης του σχετικά με οποιοδήποτε θέμα το αφορά, λαμβάνοντας υπόψιν τις απόψεις του παιδιού,** ανάλογα με την ηλικία του και με το βαθμό ωριμότητάς του.

2. Για το σκοπό αυτόν, θα πρέπει **να δίνεται στο παιδί η δυνατότητα να ακούγεται** σε οποιαδήποτε διοικητική ή δικαστική διαδικασία που το αφορά, είτε άμεσα είτε μέσω ενός εκπροσώπου ή ενός αρμόδιου οργανισμού, κατά τρόπο συμβατό με τους διαδικαστικούς κανόνες της εθνικής νομοθεσίας.

Άρθρο 23

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν ότι τα πνευματικώς ή σωματικώς ανάπηρα

παιδιά πρέπει να διάγουν πλήρη και αξιοπρεπή ζωή, σε συνθήκες, οι οποίες εγγυώνται την αξιοπρέπειά τους, **ευνοούν την αυτονομία τους και διευκολύνουν την ενεργό συμμετοχή τους στη ζωή του συνόλου.**

(Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπως κυρώθηκε στον Νόμο 2101/92).

Ε. Στρατηγικές και μέθοδοι για τη μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων συμμετοχής των παιδιών με αναπηρίες ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα στις δικαστικές διαδικασίες

1. Προσβάσιμη πληροφορία – ενημέρωση του παιδιού:

Η πρόσβαση στην πληροφορία για παιδιά με αναπηρία ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα, απαιτεί ανταλλαγή πληροφοριών και διάλογο μεταξύ παιδιών και ενηλίκων, με βάση τον αμοιβαίο σεβασμό, λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις τους – ακούγοντάς τα. Αυτό δεν περιορίζεται μόνον στις δικαστικές διαδικασίες αλλά περιλαμβάνει όλα τα θέματα που τα αφορούν.

Οι πληροφορίες θα πρέπει να είναι προφορικές και γραπτές προσαρμοσμένες στη γλώσσα που χρησιμοποιεί και κατανοεί το παιδί, ανάλογα με τις δυσκολίες του και την ηλικία του. Για την

επεξεργασία της πληροφορίας, ιδιαίτερα όταν αναφέρεται σε θέματα πολύπλοκα και συναισθηματικά φορτισμένα, προτείνεται ο **συνδυασμός της γραπτής πληροφορίας με την προφορική επεξήγηση** (το παιδί λαμβάνει την πληροφορία μέσα από εικόνες, κείμενο, οπτικοακουστικό υλικό, παιχνίδι ρόλων, μαζί με την εξατομικευμένη προφορική επεξήγηση). Με αυτόν τον τρόπο έχει την δυνατότητα να κάνει ερωτήσεις, αλλά μπορεί και να ανατρέξει το υλικό και μόνο του, όσες φορές θέλει. Για άτομα με αισθητηριακή αναπηρία ή για παιδιά με διαφορετική μητρική γλώσσα, οι πληροφορίες θα πρέπει να μεταφραστούν αναλόγως.

Η **επανάληψη της πληροφορίας** είναι καθοριστικής σημασίας σε παιδιά με νοητική αναπηρία, ελλειμματική προσοχή ή συναισθηματικά προβλήματα. Σημαντικό είναι να αποφεύγεται η παροχή υπερβολικών λεπτομερειών, χωρίς όμως να παραλείπεται η ουσία.

Ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) προτείνει:
Τα κράτη μέλη ... «να οριοθετούν με σαφήνεια πού, πότε, επί ποιου θέματος, πώς και από ποιον πρέπει να ενημερώνονται τα παιδιά. Θα πρέπει να ορίζουν την αρμόδια αρχή για την ενημέρωση των παιδιών, να ενισχύουν τον ρόλο των ψυχολόγων και των αρμόδιων επαγγελματιών κοινωνικής πρόνοιας στην ενημέρωσή τους...»
(Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη — Απόψεις και εμπειρίες παιδιών και επαγγελματιών άποψη 14, 2017)

Οι πιθανές επιπτώσεις και οι διάφορες επιλογές που έχει ένα παιδί πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη δικαστική διαδικασία θα πρέπει να συζητιούνται έγκαιρα.

Ερευνητής FRA: «Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος πληροφόρησης ενός παιδιού;»
Παιδί: «Εξαρτάται από την ηλικία. Αν είναι 6-7 χρονών, μπορείτε να τους τα εξηγήσετε με εικόνες, φωτογραφίες, [ειδικά] κείμενα... Θα ήθελα κάτι τέτοιο. Όταν είσαι μικρός, μπορείς να παίξεις. Μπορείτε να παίξετε τη σκηνή της συνάντησης με τον δικαστή. Βοηθήστε τα να καταλάβουν μιλώντας τους στη γλώσσα τους, η οποία είναι διαφορετική από αυτήν των ενηλίκων. Θα ήταν ωραία, αν δεν τα πείτε στο παιδί μόλις τρεις μέρες πριν. Νομίζω ότι χρειάζεται τουλάχιστον ένας μήνας». (Γαλλία, κορίτσι, 17 ετών, αντίδικος, υπόθεση σχετική με την προστασία παιδιού, ανεπαρκής γονική φροντίδα)

2. Εμπλοκή έμπιστων ενηλίκων

Η εμπλοκή έμπιστων για το παιδί ενηλίκων αποτελεί **ενδεδειγμένη μορφή αρωγής**, απαραίτητη για μια φιλική προς το παιδί δικαιοσύνη. Οι γονείς (ή κάποιες φορές ενήλικες

Ερευνητικά δεδομένα δείχνουν, ότι τα ίδια τα παιδιά προτιμούν να ενημερωθούν από τους γονείς τους, παρά από άλλους ενήλικες όπως δικηγόρους ή δικαστικούς λειτουργούς (Kilkelly, U. 2010)

της επιλογής του παιδιού ή άνθρωποι από δημοσίους ή ιδιωτικούς φορείς) θα παίξουν σημαντικό ρόλο για την ενημέρωση του παιδιού καθ' όλη τη διάρκεια των διαδικασιών. Παιδιά με αναπηρίες ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα χρειάζονται έναν σταθερό ενήλικα στο πλευρό τους, για να κατανοήσουν τις διαδικασίες, να συμμετάσχουν ενεργά, να ακουστούν, αλλά, κυρίως, να λαμβάνουν την κατάλληλη συναισθηματική στήριξη, με

γνώμονα την αποφυγή της δευτερογενούς ή επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης, του εκφοβισμού ή της αντεκδίκησης.

Οι γονείς που υποστηρίζουν το παιδί τους κατά την διάρκεια μιας δικαστικής διαδικασίας βοηθούν όχι μόνο στην προδικαστική φάση, αλλά βοηθούν το παιδί επίσης να κατανοήσει και να συμμορφωθεί στις διαδικασίες, στις αποφάσεις, καθώς και να **αποδεχτεί μια πιθανή ποινή ή πιθανά επανορθωτικά μέτρα** που του επιβάλλονται.

Για να έχει ένα φιλικό προς το παιδί δικαστικό σύστημα τους γονείς ως συμμάχους, θα πρέπει οι τελευταίοι να ενημερώνονται κατάλληλα και να λαμβάνουν γνώση για κάθε στάδιο της διαδικασίας, για το τι αναμένεται από τους ίδιους και το παιδί τους.

3. Αποτελεσματική επικοινωνία

3.1 Γλώσσα και επικοινωνία

Η γλώσσα αντανακλά τις στάσεις μας, τις γνώσεις μας και, κυρίως, τον σεβασμό μας προς τους ανθρώπους όλων των πληθυσμών, των πολιτισμικών ή και πολιτιστικών ομάδων. Ωστόσο, οι γλωσσικές προτιμήσεις θα πρέπει να προκύπτουν από την κοινότητα των ατόμων με αναπηρία και μπορεί να τροποποιούνται με την πάροδο του χρόνου. Είναι σημαντικό να προσαρμοστούν αυτές οι αλλαγές προκειμένου να αποφευχθεί η χρήση της γλώσσας που προσβάλλει τα άτομα με αναπηρία.

Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η αναπηρία αποτελεί μέρος της ταυτότητας ενός ατόμου και όχι το σύνολο της ταυτότητάς του. Γενικά, αποφεύγετε αξιολογητικούς χαρακτηρισμούς και προτιμήστε περιγραφικούς όρους συμπεριφοράς ή προβλημάτων.

Οι βασικές αρχές επικοινωνίας που είναι **η συμπόνια, ο σεβασμός, η ενσυναίσθηση, η αξιοπρέπεια και το «άνοιγμα» στις ανάγκες των άλλων**, πρέπει να γίνονται σεβαστές με όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως των ικανοτήτων ή των δυσκολιών τους.

Η γλώσσα που χρησιμοποιείται από επαγγελματίες πρέπει να είναι μη μεροληπτική και μη πατερναλιστική και να υποδηλώνει σεβασμό, την ισότητά τους απέναντι στον νόμο και την ίση μεταχείρισή τους σε σχέση με άτομα χωρίς αναπηρία.

3.2 Διαδικασία πριν τη συνέντευξη

Ξεκινήστε υιοθετώντας μια μη επικριτική στάση. Είναι σημαντικό να χρησιμοποιείτε γλώσσα που δείχνει ενσυναίσθηση για το άτομο. Ωστόσο, η χρήση γλώσσας που είναι υπερβολικά «συμπαθητική» ή υποδεικνύει οίκτο, είναι πιθανό να αναστατώσει το παιδί και να έχει ακούσια αρνητικό αντίκτυπο στην επικοινωνία.

Δώστε προσοχή στις ομοιότητες και όχι μόνο στις διαφορές. Υπάρχουν πολύ περισσότερες ομοιότητες παρά διαφορές μεταξύ των ατόμων με και χωρίς αναπηρία. Μην αγνοείτε τις ομοιότητες. Φυσικά, υπάρχουν επίσης και σημαντικές διαφορές, τις οποίες θα πρέπει να γνωρίζετε ώστε να προσεγγίσετε το παιδί πιο αποτελεσματικά.

Ενημερωθείτε για τη μέθοδο επικοινωνίας. Όταν, παραδείγματος χάρη, η κύρια μέθοδος επικοινωνίας με ένα παιδί δεν είναι η συνήθης προφορική λεκτική αλληλεπίδραση, είναι σημαντικό να πληροφορηθείτε μερικά βασικά στοιχεία για το πώς λειτουργεί η μέθοδος με την οποία θα επικοινωνήσετε με το παιδί και να κάνετε τις απαραίτητες μικρές προσαρμογές. Παραδείγματος χάρη, να βρείτε έναν διερμηνέα ή διαμεσολαβητή. Ο διαμεσολαβη-

τής μπορεί να είναι, ο δάσκαλος του σχολείου, ένας λογοθεραπευτής ή ένας φροντιστής, που να είναι σε θέση να κατανοήσει τον τρόπο επικοινωνίας του παιδιού.

Αποφύγετε το να ζητήσετε από γονείς ή άλλα μέλη της οικογένειας να σας διευκολύνουν αυτοί στον τρόπο επικοινωνίας σας με το παιδί, παρευρισκόμενοι στη συνέντευξη, καθότι μπορεί να είναι οι ίδιοι ο δράστης ή ο εκπρόσωπος του δράστη. Επιπλέον, έναν άτομο του συγγενικού ή οικογενειακού περιβάλλοντος στον ρόλο του διερμηνέα ή διευκολυντή μπορεί να έχει συμφέρον να μην διερμηνεύσει σωστά. Σε ορισμένες περιπτώσεις, βέβαια, μπορεί να μην είναι δυνατόν να αποφευχθεί η αναζήτηση βοήθειας από ένα πρόσωπο της οικογένειας, αλλά αυτό θα πρέπει να ληφθεί συνολικά υπόψιν κατά την αξιολόγηση του υλικού που θα προκύψει από τη συνέντευξη. *Εδώ χρειάζεται να διευκρινίσουμε ότι οι γονείς θα πρέπει να είναι ενήμεροι για τις διαδικασίες. Αναφέρεται παραπάνω ότι είναι σημαντική η εμπλοκή ενός έμπιστου ενήλικα στις διαδικασίες. Ωστόσο, κατά τη διεξαγωγή της συνέντευξης είναι σημαντικό να δείτε το παιδί μόνο του.*

Αναζητήστε μερικές βασικές πληροφορίες για το ατομικό ιστορικό του παιδιού. Πριν από τη συνέντευξη του παιδιού, ενημερωθείτε μέσα από έγγραφα και σημαντικούς τρίτους ανθρώπους για το κοινωνικό, ιατρικό, εκπαιδευτικό ιστορικό του παιδιού, καθώς και για βασικά επικοινωνιακά, γνωστικά και συμπεριφορικά προβλήματα που μπορεί να εμφανίζει το παιδί. Επιπλέον, είναι σημαντικό να γνωρίζετε το πρόγραμμα και τις συνήθειες του παιδιού. Πολλά άτομα με αναπηρία πρέπει να ακολουθούν ένα αυστηρό πρόγραμμα και αναπάντεχες αλλαγές μπορεί να τα αγχώσουν πολύ και να επηρεαστεί η συνεργασία τους.

Ενημερωθείτε για το πώς αντιδρά το συγκεκριμένο παιδί στο άγχος και στο στρες. Εκτός από τη γνώση των χαρακτηριστικών της αναπηρίας του ατόμου και των ψυχολογικών δυσκολιών επικοινωνίας, είναι επίσης σημαντικό να μάθετε πώς το συγκεκριμένο παιδί μπορεί να συμπεριφερθεί κάτω από συνθήκες στρες. Μήπως γίνεται υπερκινητικό, μήπως αποσύρεται και δεν επικοινωνεί, μήπως αρχίζει και αυτοτραυματίζεται;

Επιλέξτε έναν κατάλληλο χώρο διεξαγωγής της συνέντευξης. Όπως και σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, εξετάστε τον αντίκτυπο που μπορεί να έχει ο τόπος διεξαγωγής της συνέντευξης, πρωτίστως στο παιδί-θύμα. Ο χώρος θα πρέπει να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της νομικής διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένης της εμπιστευτικότητας, της ιδιωτικότητας, της βιντεοσκόπησης (εάν χρειαστεί), της ασφάλειας των αστυνομικών και του δικαστικού προσωπικού. Είναι απαραίτητο, ο χώρος να είναι ήσυχος, απαλλαγμένος από διασπαστικά ερεθίσματα. Επιπλέον, τα άτομα με ορισμένες αναπηρίες ή ψυχοκοινωνικές δυσκολίες (π.χ.

διαταραχή του φάσματος του αυτισμού, επιληψία ή άλλες νευρολογικές παθήσεις) μπορεί να έχουν ιδιαίτερα έντονες αντιδράσεις και συμπεριφορές σε διασπαστικά ερεθίσματα.

Ο τόπος διεξαγωγής της συνέντευξης δεν θα πρέπει να είναι ο τόπος της επίθεσης ή του ποινικού αδικήματος. Τα παιδιά-θύματα αισθάνονται ασφαλέστερα και πιο προστατευμένα σε έναν ουδέτερο χώρο, κατάλληλα διαμορφωμένο για παιδιά και ανήλικα, που να προσομοιάζει σε σπίτι και όχι σε ανακριτικό δωμάτιο.

Προβλέψτε χώρο για αναπηρικά αμαξίδια και διερμηνείς. Κάντε τον χώρο να μοιάζει ευρύχωρος. Ένας καλός τρόπος είναι να τοποθετήσετε αντικείμενα και έπιπλα μικρού μεγέθους. Αποφύγετε τα πολλά μικροαντικείμενα, τα οποία μπορεί να τραβούν την προσοχή ενός παιδιού (π.χ. με αυτισμό ή υπερκινητικότητα), λειτουργώντας διασπαστικά.

Προετοιμάστε τον χώρο της συνέντευξης. Για να μετριάσετε το άγχος της συνέντευξης, παρέχετε αντικείμενα που μπορεί να χειριστεί ή να αγγίξει το παιδί, όπως χαρτί ζωγραφικής, μολύβια ή μπάλες άγχους. Φροντίστε, επίσης, να απομακρυνθούν αντικείμενα με τα οποία θα μπορούσε να τραυματιστεί το παιδί. Χρησιμοποιήστε υλικά για την υποστήριξη της συνέντευξης: αυτά μπορεί να είναι φωτογραφίες του σπιτιού, του σχολείου, του χώρου εργασίας, των κοινωνικών δραστηριοτήτων του παιδιού, απλές κούκλες και εικόνες.

Εάν βιντεοσκοπήσετε τη συνέντευξη, ελέγξτε τους κανονισμούς του κράτους ή της υπηρεσίας σας. Στις περισσότερες δικαιοδοσίες, η βιντεοσκόπηση των συνεντεύξεων επιτρέπεται και ενθαρρύνεται. Η βιντεοσκόπηση σας επιτρέπει να καταγράψετε τις αντιδράσεις, τη συμπεριφορά, τα χαρακτηριστικά του θύματος και πολλά άλλα. Μια δίκη μπορεί να διεξαχθεί πολλούς μήνες ή και χρόνια αργότερα, οπότε η βιντεοσκόπηση καταγράφει τις δηλώσεις του θύματος και την ικανότητά του να συμμετέχει στη συνέντευξη. Αργότερα, το θύμα μπορεί να μην είναι, πλέον, σε θέση να καταθέσει λόγω αλλαγής της συμπτωματολογίας της αναπηρίας του ή της ψυχοκοινωνικής του κατάστασης.

3.3 Η διαδικασία της συνέντευξης

Παρουσιάστε τον εαυτό σας: Παρουσιάστε τον εαυτό σας με ηρεμία και ευγένεια. Προσφερθείτε να σφίξετε το χέρι του παιδιού, αλλά αφήστε το να επιλέξει αν θα το κάνει ή όχι. Αφήστε το θύμα να σας συστηθεί, αν το επιλέξει. Εξηγήστε στον φροντιστή τι θα συμβεί κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και για το πόση ώρα θα περιμένει. Ενημερώστε τον συνοδό ότι το παιδί πρέπει να εξεταστεί μόνο του, ώστε να διασφαλιστεί η αξιοπιστία της συνέντευξης. Δώστε όσες περισσότερες πληροφορίες χρειάζεται, ώστε να βεβαιωθείτε ότι ο φροντιστής και συνοδός του παιδιού κατανοεί πλήρως τη διαδικασία. Αυτό το γεγονός

θα διευκολύνει και τον ευκολότερο αποχωρισμό του παιδιού και την καλή διαχείριση της υπόθεσης. Ενημερώστε το παιδί για το πού θα το πάτε και για πόση ώρα. Καθοδηγήστε το στον χώρο της συνέντευξης. Προτιμήστε να προχωρήσετε εσείς πρώτοι προς την αίθουσα και το θύμα να σας ακολουθήσει. Αυτό, συνήθως βοηθά το παιδί να αισθανθεί πιο άνετα.

Βεβαιωθείτε ότι το παιδί αισθάνεται άνετα και φροντίστε για τις ανάγκες του/της. Πριν από την έναρξη της συνέντευξης, προσφέρετε νερό ή κάποιο άλλο αναψυκτικό ή ρόφημα και υποδείξτε πού βρίσκεται η τουαλέτα. Μην αγγίζετε τον ερωτώμενο. Ορισμένα άτομα με αναπηρίες και ψυχοκοινωνικά προβλήματα είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα στο άγγιγμα ή μπορεί εύκολα να το παρεξηγήσουν. Η προσφορά μιας απλής χειραψίας δεν αποτελεί πρόβλημα. Βεβαιωθείτε ότι μόνο το παιδί και ο συνεντευκτής βρίσκονται στο δωμάτιο, με εξαίρεση τον διερμηνέα ή τον διαμεσολαβητή. Ζητήστε και από το παιδί τη συγκατάθεσή του για τη σημερινή συνέντευξη. Δεν έχει νόημα να ξεκινήσετε μία συνέντευξη αν το παιδί δεν αισθάνεται επαρκώς προετοιμασμένο. Ενημερώστε το, για το αν η συνέντευξη θα καταγραφεί ή θα βιντεοσκοπηθεί και εξηγήστε τους λόγους γι' αυτό. Ζητήστε και πάλι τη συγκατάθεση του παιδιού πριν ξεκινήσετε την καταγραφή. Ενημερώστε το παιδί, ότι κατά διαστήματα θα κάνετε διαλείμματα και ότι μπορεί να σας ζητήσει και το ίδιο κάποιο διάλειμμα ανά πάσα στιγμή.

3.4 Σχέση

Οικοδόμηση εμπιστοσύνης. Χρησιμοποιήστε τα συνήθη πρωτόκολλα συνέντευξης. Εξηγήστε ποιος είστε και ποιος είναι ο σκοπός της συνομιλίας του θύματος μαζί σας. Εξηγήστε τι θα συμβεί σε κάθε στάδιο. Εάν προκύψει κάποια έκτακτη ανάγκη, αντιμετωπίστε την με ψυχραιμία. Ρωτήστε για τα ενδιαφέροντα του παιδιού με γνήσια περιέργεια. Μιλήστε εν συντομία για τον εαυτό σας. Οι έννοιες της ενεργητικής ακρόασης, της **ενσυναίσθησης** (ικανότητα με έναν τρόπο να μπαίνουμε στη θέση του άλλου), της δημιουργίας ενός υποστηρικτικού κλίματος κατέχουν σημαντική θέση. Οι βασικές αρχές που διέπουν τη στάση για προσωποκεντρική προσέγγιση σύμφωνα με τον Rogers (1961) είναι: Προσοχή και Παρατηρητικότητα, Αποδοχή, Γνησιότητα, Ενσυναίσθηση (empathy). **Χρησιμοποιήστε απλή γλώσσα.** Μιλήστε φυσιολογικά ως ενήλικας, αποφεύγοντας την παιδική ή νηπιακή γλώσσα (π.χ. παιδιάστικός τόνος, δυνατή φωνή, υπερβολικές εκφράσεις). Χρησιμοποιήστε λεξιλόγιο, συντακτικό και γραμματική αντίστοιχη του επιπέδου του παιδιού. Αποφύγετε τις πολλές ερωτήσεις «γιατί» και προτιμήστε ερωτήσεις για συγκεκριμένες συμπεριφορές. Χρησιμοποιήστε ερωτήσεις «πότε» στο πλαίσιο των καθημερινών ή εβδομαδιαίων δραστηριοτήτων του ατόμου εάν το παιδί έχει επαρκή χρονική αντίληψη. Εάν η απάντηση του παιδιού σε

μια ερώτηση δεν είναι κατανοητή, ζητήστε από το άτομο να την επαναλάβει ξανά. Κάντε μία ερώτηση τη φορά. Αποφύγετε τις σύνθετες ερωτήσεις. Χρησιμοποιήστε απλές ερωτήσεις.

Μην περιορίζετε κάποιες υπερκινητικές ή νευρικές κινήσεις που μπορεί να κάνουν τα παιδιά για να περιορίσουν το άγχος τους (π.χ. κούνημα ποδιών, στριφογύρισμα των δακτύλων).

3.5 Εξατομικευμένη προσέγγιση, χαρακτηριστικά προσωπικότητας και συναισθηματικά σήματα

Ο συνεντευκτής είναι αυτός που καθοδηγεί τη συνέντευξη και πρέπει να είναι ήρεμος και υπομονετικός. Αφήστε τον ερωτώμενο να μιλήσει με τον δικό του ρυθμό και μην τον πιέξετε. Μην «φορτώνετε» τον ερωτώμενο με πρόσθετες ερωτήσεις αμέσως μετά την απάντησή του σε μια ερώτηση. Αν δεν καταλαβαίνετε τι λέει το παιδί, μην προσποιείστε ότι καταλαβαίνετε. Ζητήστε διευκρινίσεις με τη μορφή που σας ταιριάζει καλύτερα. Μπορεί να είναι απαραίτητο να καλέσετε κάποιον που γνωρίζει το παιδί και δεν έχει συμφέρον από την έκβαση της συνέντευξης, όπως έναν εκπαιδευτικό ή έναν λογοθεραπευτή, ως διερμηνέα.

Σε πολλές περιπτώσεις, τα παιδιά θα πουν αυτό που νομίζουν ότι θέλετε ή προσδοκάτε να ακούσετε. Τα παιδιά είναι πολύ πιθανό να θέλουν να σας ευχαριστήσουν. Επομένως, είναι σημαντικό να μην αναφέρετε ούτε να υπονοείτε την επιθυμητή απάντηση ή την προτίμησή σας σε μια συγκεκριμένη ερώτηση.

Μην περιμένετε από τα θύματα να περιγράψουν τις εμπειρίες τους με χρονολογική σειρά. Τα άτομα με γνωστικές διαταραχές ενδέχεται να επεξεργάζονται τις πληροφορίες με διαφορετικό τρόπο από τα άτομα χωρίς διαταραχές. Προτιμήστε χρονικούς προσδιορισμούς, όπως το «πρώτα αυτό ...και μετά το άλλο», σε σχέση με το να πάρετε ακριβείς ημερομηνίες και ώρες.

Να έχετε επίγνωση των σημείων άγχους που μπορεί να εκδηλώσει το παιδί. Αν αρχίσουν να εμφανίζονται σημάδια άγχους που είναι χαρακτηριστικά της αναπηρίας ή/και των ψυχοκοινωνικών δυσκολιών, αντιδράστε αλλάζοντας θέμα ή κάνοντας ένα διάλειμμα. Σημεία άγχους είναι μεταξύ άλλων η απόσυρση, η απόσπαση της προσοχής (κοιτάζοντας γύρω), η νευρικότητα, το βογκητό, το τρέμουλο, το ελαφρύ χτύπημα και η μη απάντηση σε ερωτήσεις. Εάν ο αποχωρισμός από τον γονέα ή τον φροντιστή προκαλεί σημαντικό άγχος, πάρτε περισσότερο χρόνο κι αφήστε τον γονέα ή τον φροντιστή στο δωμάτιο για λίγη ώρα, μέχρι να προσαρμοστεί το παιδί στη διαδικασία. Αυτό μπορεί να είναι το μόνο που μπορεί να επιτευχθεί στην πρώτη συνάντηση.

Να είστε προετοιμασμένοι να διεξάγετε αρκετές σύντομες συνεντεύξεις. Εάν η τρέ-

χουσα κατάσταση είναι πολύ αγχωτική και μη παραγωγική, εξετάστε το ενδεχόμενο διεξαγωγής μιας άλλης συνέντευξης με το παιδί. Μην ρωτάτε το θύμα αν θέλει διάλειμμα. Συχνά, στην καθημερινότητά του, το άτομο με αναπηρία ενημερώνεται για την ώρα του διαλείμματος και δεν ερωτάται για το αν θέλει διάλειμμα. Η δυνατότητα επιλογής συχνά δεν αποτελεί μέρος της εμπειρίας της ζωής τους. Αν παρόλα αυτά, θέλετε να δώσετε στο άτομο με αναπηρία την αίσθηση ελέγχου της διαδικασίας της συνέντευξης, μπορείτε να πείτε κάτι όπως: «Θα ήθελα να κάνω ένα διάλειμμα. Θα ήθελες και εσύ να κάνεις ένα διάλειμμα;». Αυτός είναι ένας εύκολος τρόπος για να δημιουργήσετε μια ευκαιρία επιλογής και αίσθηση ελέγχου.

3.6 Διαδικασία μετά τη συνέντευξη

Μετά τη συνέντευξη, η ομάδα πρέπει να ερμηνεύσει το περιεχόμενο της συνέντευξης εξετάζοντας: τη συμπεριφορά του ερωτώμενου, τις αντιδράσεις, τη γλώσσα του σώματος, τις αυθόρμητες εκφράσεις, το σύνολο των απαντήσεων (απαντήσεις σε ερωτήσεις που απαιτούν ένα καθορισμένο μοτίβο απαντήσεων), την κατανόηση όλου του λεξιλογίου που χρησιμοποίησε ο συνεντευκτής, τα σχέδια ή μουτζούρες που έγιναν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Η βιντεοσκόπηση (εάν χρησιμοποιείται) παρέχει την ευκαιρία να επανεξεταστεί η συνέντευξη, καθώς και να εντοπιστούν λέξεις, δηλώσεις και μη λεκτικά μηνύματα που μπορεί να έχουν διαφύγει κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.

Δώστε πληροφορίες στον συνοδό ή υπεύθυνο ενήλικα του παιδιού σχετικά με υπηρεσίες υποστήριξης που μπορεί να είναι διαθέσιμες στην περιοχή σας και οι οποίες θα μπορούσαν να καλύψουν κάποιες από τις ανάγκες του παιδιού.

Συναισθηματική αυτοφροντίδα και έλεγχος. Οι συνεντεύξεις με παιδί με αναπηρία ή και ψυχοκοινωνικά προβλήματα είναι συχνά ιδιαίτερα απαιτητικές και συναισθηματικά φορτισμένες. Μετά το πέρας της συνέντευξης, αφήστε κάποιο χρόνο για αναστοχασμό, αποφόρτιση ή και συζήτηση με συναδέλφους σας.

Κλείνοντας αυτή την υποενότητα για την επικοινωνία με το παιδί και τη διαδικασία της συνέντευξης, υπογραμμίζουμε ότι για την Ελλάδα υπάρχει συμπυκνωμένη επιστημονική γνώση για τη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών και χώρων, τον τρόπο, τη μεθοδολογία και τη διαδικασία της εξέτασης του ανήλικου θύματος, τη διαδικασία εκτίμησης της αντιληπτικής ικανότητας και ψυχικής κατάστασης του παιδιού και την παροχή υπηρεσιών υποστήριξης στην Υπουργική απόφαση υπ' αριθμ. 7320/2019

(ΦΕΚ Β 2238/10.06.2019: Ρύθμιση θεμάτων λειτουργίας των Αυτοτελών Γραφείων Προστασίας Ανηλίκων Θυμάτων «Σπίτι του Παιδιού» - Δομημένο πρωτόκολλο εξέτασης ως μάρτυρα του ανήλικου θύματος).

Υπογραμμίζουμε ιδιαίτερα την εξαιρετική σημασία που κατέχει η θεσμοθέτηση της εφαρμογής του πρωτοκόλλου δικανικής εξέτασης ανηλίκων. Ο τρόπος που δομείται η συνέντευξη (προετοιμασία/χτίσιμο σχέσης – διεξαγωγή του ουσιαστικού μέρους της συνέντευξης – κλείσιμο της συνέντευξης) πετυχαίνει ένα διπλό στόχο: τόσο τη δημιουργία ενός κλίματος προστασίας και υποστήριξης του ανήλικου, όσο και την εξασφάλιση όσο το δυνατόν πιο αξιόπιστης πληροφορίας. (βλ. Θεμελή 2014, 2019).

4. Διασύνδεση και παρακολούθηση. Διεπιστημονική συνεργασία.

Τα παιδιά με αναπηρία ή ψυχοκοινωνικές δυσκολίες είτε πρόκειται για θύματα είτε για θύτες έχουν ένα σύνολο αναγκών, που δεν είναι δυνατόν να καλυφθούν από μία μόνο υπηρεσία ή ειδικότητα. Συχνά, πέρα από την εμπλοκή των νομικών και δικαστικών υπηρεσιών απαιτείται η εμπλοκή των κοινωνικών, ιατρικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Ο τόπος διαμονής και τοποθέτησης των παιδιών αυτών αποτελεί ένα επιπλέον δύσκολο ζήτημα. Μία, φιλική προς τα παιδιά αυτά, προσέγγιση θα πρέπει αν περιλαμβάνει μια συνολική και όχι «τεμαχισμένη» πρόταση, η οποία επιτυγχάνεται μόνο μέσα από την επαρκή διασύνδεση και επικοινωνία των επιμέρους υπηρεσιών και μέσα από την συνεργασία όλων των επαγγελματιών που εμπλέκονται: λειτουργοί της δικαιοσύνης, ψυχολόγος, παιδοψυχίατρος, κοινωνικός λειτουργός, εκπαιδευτικός. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται η ολοκληρωμένη αξιολόγηση του παιδιού, η εξατομικευμένη προσέγγιση, η ενεργητική συμμετοχή του παιδιού, η συντονισμένη στρατηγική υποστήριξης και τελικά μια απόφαση προς το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού.

Ως βέλτιστη πρακτική αναδεικνύουμε το «Πρωτόκολλο χειρισμού παιδοψυχιατρικών περιστατικών κατόπιν αιτήματος της Εισαγγελίας ή Αστυνομίας» της Κινητής Ψυχιατρικής Μονάδας Ν. Φωκίδας, της Εταιρίας Κοινωνικής Ψυχιατρικής Π. Σακελλαρόπουλος. Η σύνδεση με την κοινότητα, με τις αρχές και η σφαιρική υποστήριξη του παιδιού και της οικογένειας βασίζεται στις αρχές της κοινοτικής ψυχιατρικής και του ψυχαναλυτικού πρίσματος (Π. Σακελλαρόπουλος).

Αρχές που προάγουν μια καλύτερη διασύνδεση.

- Ολόκληρη η κοινότητα πρέπει να συνεργαστεί για την επιτυχή πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας αλλά και της προστασίας των ανηλίκων θυμάτων.
- Τα επιτυχή προγράμματα πρόληψης είναι πολυεπιστημονικά και προσφέρονται σε επίπεδο κοινότητας. Θα πρέπει να ενθαρρύνεται η στενή επαγγελματική συνεργασία.
- Κάθε υπηρεσία πρέπει να τηρεί συγκεκριμένο πρωτόκολλο για τον τρόπο διασύνδεσης με τις υπόλοιπες υπηρεσίες της περιοχής (π.χ. αστυνομία, εισαγγελία, ιατρικές και κοινωνικές υπηρεσίες). Η διασύνδεση δεν πρέπει να επαφίεται απλά και μόνο στην ευσυνειδησία κάποιου μεμονωμένου επαγγελματία.
- Καταβάλλετε προσπάθειες για να παραμείνουν οι νέοι με τις οικογένειές τους και στις κοινότητές τους.
- Αποκλείστε τοποθετήσεις και παραπομπές που είναι πιθανό να επιδεινώσουν τις αντιδράσεις μετατραυματικού στρες του παιδιού .
- Εάν είναι απαραίτητη η προσωρινή ή οριστική τοποθέτηση ενός παιδιού εκτός σπιτιού, εξετάστε τη λιγότερο περιοριστική εναλλακτική λύση που υποστηρίζει την ανθεκτικότητα και δεν τραυματίζει εκ νέου ή δεν πυροδοτεί αντιδράσεις μετατραυματικού στρες και την αντιμετώπιση της επιβίωσης του παιδιού.
- Δώστε πληροφορίες σχετικά με υποστηρικτικές υπηρεσίες, όπως πιθανοί τρόποι χρηματοδότησης των ιατρικών αναγκών του παιδιού, συμβουλευτικές υπηρεσίες για περιπτώσεις σεξουαλικής κακοποίησης, υπηρεσίες φιλοξενίας κλπ.

5. Διαπολιτισμική δεξιότητα

Αρκετές φορές υπάρχουν πολιτιστικά εμπόδια που δημιουργούνται από την έλλειψη κατανόησης μεταξύ των επαγγελματιών της δικαιοσύνης και ενός παιδιού με αναπηρία ή ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Για παράδειγμα, όταν η αστυνομία αδυνατεί να αναγνωρίσει ότι ένα παιδί έχει αναπηρία ή κάποια ψυχοκοινωνική δυσκολία, τότε η συμπεριφορά του παιδιού συχνά ερμηνεύεται ως άρνηση συνεργασίας ή ως αδιαφορία, με αποτέλεσμα να υφίσταται άδικη αντιμετώπιση. Όταν ένα παιδί έχει νομική εκπροσώπηση (όμως, πολλά δεν έχουν), ο δικηγόρος του μπορεί να μην είναι σε θέση να επικοινωνήσει αποτελεσματικά μαζί του, με συνέπεια να μην ειπωθεί σωστά η άποψή του, τα γεγονότα να μην παρουσιαστούν με ακρίβεια στο δικαστήριο και τελικά να επιβληθεί ακατάλληλη ή άδικη ποινή.

Πώς να αντιμετωπίσετε τις συνεντεύξεις με παιδιά με αναπηρίες και ψυχοκοινωνικές δυσκολίες σε διαπολιτισμικά πλαίσια

- Πριν ξεκινήσετε, σκεφτείτε τις πολιτιστικές σας πρακτικές, πεποιθήσεις, αλλά και προσωπικές προκαταλήψεις γύρω από τα ζητήματα που θα χρειαστεί να διερευνήσετε.
- Μη ξεχνάτε ότι τα συναισθήματα εκφράζονται μέσω των λέξεων, του τόνου και της έντασης της φωνής, αλλά και της σιωπής και της γλώσσας του σώματος. Τα περισσότερα συναισθηματικά σήματα υπόκεινται σε πολιτισμική ερμηνεία - και παρερμηνεία.
- Χρησιμοποιήστε απλή γλώσσα. Εάν επιλέξετε να χρησιμοποιήσετε έντυπο υλικό για να εξηγήσετε καλύτερα μια κατάσταση, φροντίστε να υπογραμμίσετε τα πιο σημαντικά μέρη. Οποιοσδήποτε πληροφορίες παρέχετε γραπτώς πρέπει να είναι δακτυλογραφημένες και όχι χειρόγραφες και σε πεζά και κεφαλαία γράμματα.
- Σεβαστείτε τις πεποιθήσεις και τις στάσεις του ανήλικου. Οι άνθρωποι αντιδρούν διαφορετικά στην ασθένεια ή την αναπηρία. Είναι χρήσιμο να ζητήσετε από το άτομο να σας δώσει τις δικές του απόψεις και αντιλήψεις για την κατάστασή του.
- Δώστε προσοχή στις διαφορές στις έννοιες των λέξεων: Ορισμένες λέξεις ή φράσεις έχουν διαφορετική σημασία σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Οι περισσότεροι Ευρωπαίοι χρησιμοποιούν τη λέξη «ναι» για να δηλώσουν επιβεβαίωση, ενώ σε άλλους πολιτισμούς η λέξη δεν υποδηλώνει συμφωνία αλλά αποδοχή.
- Ζητήστε από τον ερωτώμενο να επαναλάβει τις οδηγίες που του δώσατε, ώστε να είστε σίγουροι ότι τις κατανόησε σωστά.

6. Ερωτήσεις για αναστοχασμό / αυτοαξιολόγηση των ειδικών

- Ποιοι μύθοι και ποια στερεότυπα μπορεί να επηρεάσουν τη διαδικασία της θετικής αλληλεπίδρασής μου κατά τη διάρκεια της συνέντευξής με ένα παιδί με αναπηρία ή και ψυχοκοινωνικά προβλήματα;
- Ποια η διαφορά μεταξύ του να «είσαι» μια κατάσταση και του να «έχεις» μια κατάσταση;
- Πού μπορώ να βρω πληροφορίες σχετικά με τα παιδιά με αναπηρία και τις ψυχοκοινωνικές δυσκολίες;

- Πώς μπορώ να προετοιμαστώ για πιθανές στρεσογόνες αντιδράσεις ενός θύματος με αναπηρία ή ψυχοκοινωνικές δυσκολίες, που μπορεί να προκύψουν κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης;
- Ποια είναι τα πρακτικά προβλήματα με την παρουσία των γονέων ή μελών της οικογένειας ως διερμηνέων σε μια συνέντευξη;
- Ποιοι είναι οι λόγοι για την εξάλειψη ή τη μείωση των πιθανών περισπασμών, όπως το φως, ο θόρυβος και τα οπτικά ερεθίσματα, από την αίθουσα εξέτασης του παιδιού;
- Γιατί πρέπει να λαμβάνω υπόψιν μου τυχόν ανάγκες του παιδιού όπως η τήρηση προγράμματος, σε παιδιά με αυτισμό, ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή ή νοητική αναπηρία.
- Πώς συστήνομαι?
- Τι μπορώ να κάνω αν κάποιος με διανοητική αναπηρία προσπαθήσει να με αγκαλιάσει;
- Υπάρχουν περιστάσεις που θα απαιτούσαν μια δεύτερη συνέντευξη του παιδιού;
- Ποια είναι η διαφορά μεταξύ της χρήσης «παιδικής» γλώσσας και της απλής γλώσσας από τον συνεντευκτή;
- Πώς θα φρόντιζα τον εαυτό μου για την ψυχολογική επιβάρυνση που θα είχε η εργασία με παιδιά με αναπηρίες ή ψυχοκοινωνικές δυσκολίες αναφορικά με τη δέσμευση, την ευθύνη και τη συναισθηματική ενέργεια που απαιτείται;

ΣΤ. Ειδικές περιπτώσεις

1. Ανήλικοι με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ)

Τα παιδιά με διάγνωση διαταραχής αυτιστικού φάσματος έχουν μοναδικές ανάγκες, που αποτελούν μια πρόκληση όσον αφορά την πρόσβαση στη φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη. Για να διασφαλιστεί ότι τα παιδιά με ΔΑΦ έχουν δίκαιη πρόσβαση στο δικαστικό σύστημα, είναι σημαντικό να ληφθούν υπόψιν οι συγκεκριμένες ανάγκες τους.

Ο αυτισμός είναι μια νευρο-αναπτυξιακή κατάσταση που επηρεάζει την κοινωνική επικοινωνία, την αισθητηριακή επεξεργασία και τη συμπεριφορά ενός παιδιού. Η σοβαρότητα και το πλήθος των συμπτωμάτων μπορεί να ποικίλουν από παιδί σε παιδί. Τα κύρια συμπτώματα είναι:

Δυσκολίες στο επίπεδο της κοινωνικής επικοινωνίας:

- Δυσκολία στη μη λεκτική επικοινωνία, όπως η οπτική επαφή, η κατανόηση και η χρήση της γλώσσας του σώματος και των εκφράσεων του προσώπου.

- Προβλήματα στη χρήση και στην κατανόηση χειρονομιών, τόνου φωνής και άλλων κοινωνικών εκφράσεων.
- Δυσκολίες στην ανάπτυξη και τη διατήρηση σχέσεων.
- Καθυστερημένη ή άτυπη ανάπτυξη του λόγου, ηχολαλία ή χρήση της γλώσσας με ασυνήθιστο τρόπο.
- Δυσκολία στη συμμετοχή σε συνομιλίες ή στην κατανόηση ιδιωματικής γλώσσας.

Δυσκολίες στις κοινωνικές σχέσεις:

- Δυσκολία κατανόησης και ανταπόκρισης στα συναισθήματα των άλλων.
- Περιορισμένο ενδιαφέρον για την κοινωνική αμοιβαιότητα των σχέσεων.

Επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές και ενδιαφέροντα:

- Επαναλαμβανόμενες στερεοτυπικές συμπεριφορές, όπως επαναλαμβανόμενο άγγιγμα αντικειμένων, λίκνισμα του σώματος, περιστροφή αντικειμένων.
- Ακαμψία στις ρουτίνες και στις τελετουργίες, όπου οποιαδήποτε αλλαγή μπορεί να οδηγήσει σε αγωνία.
- Επαναλαμβανόμενη ομιλία ή παιχνίδι.
- Περιορισμένα ενδιαφέροντα

Αισθητηριακές ευαισθησίες:

Αυξημένη ευαισθησία στην αισθητηριακή είσοδο, συμπεριλαμβανομένης της υπερευαισθησίας σε ήχους, φώτα, υφές ή γεύσεις.

Για την κατάλληλη επικοινωνιακή υποστήριξη του παιδιού με διάγνωση στο φάσμα του αυτισμού, η φιλική δικαιοσύνη θα πρέπει να παρέχει **εναλλακτικές μεθόδους επικοινωνίας**, όπως οπτική υποστήριξη, γραπτή επικοινωνία ή υποστηρικτική τεχνολογία. Επίσης, **φιλικό προς τα παιδιά χώροι** θα πρέπει να σχεδιάζονται κατάλληλα (ήσυχα) και να συνηγορούν τις αισθητηριακές ευαισθησίες των παιδιών αυτών. Η καθημερινή ρουτίνα αποτελεί στήριγμα ασφάλειας για τα παιδιά και οι διαδικασίες θα πρέπει **να λάβουν υπόψη το καθημερινό πρόγραμμα του παιδιού** για τη μείωση του άγχους που προκαλούν. Όλες οι διαδικασίες θα πρέπει να είναι **προβλέψιμες για το παιδί**, η πληροφόρηση για το τι θα συμβεί, για ποιο λόγο, πότε και που, βοηθά το παιδί να ανταποκριθεί στην συνέντευξη ή σε ό,τι του ζητείται. Σε αυτό το σημείο είναι **καθοριστικός ο ρόλος των έμπιστων ενηλίκων** και του συνηγόρου, οι οποίοι με τη σειρά τους οφείλουν να ενημερώνονται επαρκώς, εγκαίρως και υπεύθυνα.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, ορισμένα άτομα με ΔΑΦ, μπορεί να έχουν ιδιαίτερες και μοναδικές ικανότητες, όπως εξαιρετική μνημονική ικανότητα.

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει επιμέρους συμπτώματα και ιδιαιτερότητες και πιθανές παρερμηνείες στην επαφή με ένα παιδί με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος. Η τρίτη στήλη αναφέρεται σε παραδείγματα ενδεδειγμένων αντιδράσεων του δικαστικού λειτουργού:

Αποκλίσεις στην κοινωνική επικοινωνία	Ενδεχόμενη παρερμηνεία	Ενδεδειγμένη αντίδραση
Μιλάει με μονότονη φωνή ή με ιδιόμορφο τονισμό, τραγουδιστά	Κοροϊδεύει την ερώτηση	Εξέταση με το ειδικό πρωτόκολλο δικανικής εξέτασης.
Ηχολαλία (επανάληψη λέξεων ή φράσεων)	Δεν παίρνει την ερώτηση σοβαρά	Εξέταση από ειδικά εκπαιδευμένο επιστήμονα.
Εμμονή (με θέματα του ενδιαφέροντός τους, επιστροφή σε αυτά ενώ συζητιέται άλλο θέμα)	Χλευάζει την προσπάθεια σύνδεσης μαζί του	Καταγραφή σε ηλεκτρονικό οπτικοακουστικό μέσο
Δίνουν απαντήσεις άσχετες με την ερώτηση	Δεν ακούει Αντιμιλά	Εξοικείωση με τον τρόπο ομιλίας και τις μη – λεκτικές εκφράσεις του προσώπου του ατόμου, πριν την εξέταση.
Η μη λεκτική έκφραση του προσώπου έρχεται σε σύγκρουση με τη λεκτική επικοινωνία.	Αδιαφορεί Ψεύδεται	Εξοικείωση με τον τρόπο ομιλίας και τις μη – λεκτικές εκφράσεις του προσώπου του ατόμου, πριν την εξέταση.
Δεν αντιδρά όταν του ζητάμε να δείξει κάτι με το χέρι του ή το βλέμμα του.	Έχει κάτι να κρύψει Ψεύδεται	Επανάληψη ερωτήσεων.
Αδυναμία να ανταποκριθεί σε πολλαπλές εντολές ή οδηγίες.	Δεν συμμορφώνεται	Απλές ανοιχτές ερωτήσεις, όχι σύνθετες.
Προβλήματα στην κοινωνική συμπεριφορά:	Ενδεχόμενη παρερμηνεία:	Ενδεδειγμένη αντίδραση:
Αποφυγή βλεμματικής επαφής	Έχει κάτι να κρύψει	Εξέταση με το ειδικό πρωτόκολλο δικανικής εξέτασης.
Ακατάλληλο γέλιο	Χρήση αλκοόλ ή ναρκωτικών	Αποδοχή της ιδιαίτερης συμπεριφοράς.
Ασυνήθιστες συναισθηματικές αντιδράσεις, απαθής	Άφοβο, εχθρικό	Εξοικείωση με τη συμπεριφορά του ατόμου.
Δυσκολία στον προσδιορισμό συναισθημάτων. Έλλειψη ενσυναίσθησης	Ψεύδεται	Εξοικείωση με τη συμπεριφορά του ατόμου. Χρήση εναλλακτικών μεθόδων επικοινωνίας. Χρήση κυριολεκτικής γλώσσας, χωρίς επιμονή στον προσδιορισμό των συναισθημάτων.

Ιδιόρρυθμη, στερεοτυπική συμπεριφορά	Πιθανή παρερμηνεία	Ενδεδειγμένη αντίδραση
Ασυνήθιστες αντιδράσεις σε ήχους, μυρωδιές, γεύσεις ή αγγίγματα.	Χρήση αλκοόλ ή ναρκωτικών	Σταθερή συμπεριφορά με ήρεμη φωνή – τεχνικές αποκλιμάκωσης.
Δυσανεξία σε περιβαλλοντικά ερεθίσματα	Έλλειψη συμμόρφωσης (δεν θέλει να καθίσει στην καρέκλα)	Συχνά διαλείμματα
Ασυνήθιστες χειρονομίες	Έλλειψη συμμόρφωσης	Χρόνος για την εκτόνωση της έντασης
Ανελαστικές ρουτίνες	Χρήση αλκοόλ ή ναρκωτικών Έλλειψη συμμόρφωσης	Προσαρμογή στο καθημερινό πρόγραμμα του παιδιού.

2. Έφηβοι ως κατηγορούμενοι

Το ποσοστό των εφήβων με ψυχοκοινωνικές δυσκολίες, νοητική αναπηρία και ψυχικές διαταραχές επί του συνόλου των εφήβων που έρχονται σε επαφή με το ποινικό σύστημα ως κατηγορούμενοι είναι δυσανάλογο μεγάλο.

Συγκριτικά με το σύνολο των εφήβων που έρχονται αντιμέτωποι με τη δικαιοσύνη, οι έφηβοι με **νοητικές αναπηρίες** ή χαμηλό νοητικό πηλίκο έχουν συνολικά συχνότερες και μεγαλύτερο σε αριθμό κατηγορίες, καθώς και μακροχρόνιες αντικοινωνικές «καριέρες».

Ωστόσο, η σχέση μεταξύ νοητικής αναπηρίας και παραβατικότητας δεν φαίνεται να είναι ευθύγραμμη. Έρευνες αναδεικνύουν την συνύπαρξή άλλων παραγόντων που οδηγούν στην εμπλοκή με τον νόμο, όπως την πρόωρη διακοπή του σχολείου, την πίεση από ομάδες συνομηλίκων, τον στιγματισμό, τον εκφοβισμό, την έλλειψη ευκαιριών για επαγγελματική αποκατάσταση, το μη στηρικτικό οικογενειακό πλαίσιο, τον κοινωνικό αποκλεισμό και άλλα.

Διαταραχή στην κατανόηση και έκφραση του λόγου έχουν παρατηρηθεί σε μεγάλο ποσοστό των εφήβων κατηγορουμένων και συνυπάρχουν συχνά με άλλες αναπηρίες και νευρο-αναπτυξιακές διαταραχές.

Νεαρά άτομα με **Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής και Υπερκινητικότητα και Διαταραχή**, εκδηλώνουν

έντονη παρορμητικότητα. Η παρορμητικότητα οδηγεί το άτομο σε μια δράση χωρίς να υπολογίσει τα αποτελέσματα της πράξης - η επιθυμία της στιγμής είναι τόσο έντονη που δεν υπολογίζουν τις συνέπειες, ακόμα και εάν αυτές είναι προβλέψιμες. Ειδικά όταν συνυπάρχει με προβλήματα κατάχρησης αλκοόλ ή ψυχοτρόπων ουσιών, η άρση των αναστολών μπορεί να οδηγήσει σε αποκλίνοσες ή επιθετικές συμπεριφορές.

Έφηβοι με **διαταραχή στο φάσμα του αυτισμού** συχνά έχουν χαρακτηριστικές δυσκολίες να κα-

Έρευνες εκτιμούν ότι 66–90% των νέων ανθρώπων, που είναι καταδικασμένοι για κάποιο έγκλημα έχουν χαμηλότερες επιδόσεις σε γλωσσικά τεστ, από ότι οι συνομήλικοί τους. (Bryan, et al., 2007)

τανοήσουν και να αποκωδικοποιήσουν κοινωνικές συμπεριφορές, δεν διαθέτουν την ικανότητα να «μπουν» στην θέση του άλλου, να ερμηνεύσουν σωστά το κοινωνικό πλαίσιο και την επιθυμία του άλλου. Αυτό οδηγεί σε λανθασμένη εκτίμηση της συμπεριφοράς και των συναισθημάτων των συνανθρώπων, και μπορεί, για παράδειγμα, να καταλήγει σε σεξουαλικές παραβιάσεις. Γενικά όμως τα άτομα με διαταραχή στο φάσμα του αυτισμού χαρακτηρίζονται από μια υπέρμετρη αίσθηση του σωστού και του λάθους και είναι συνήθως ευσυνείδητοι και απρόθυμοι να παραβιάσουν το νόμο.

Έφηβοι με διαγνωσμένη **διαταραχή διαγωγής** παρουσιάζουν επιθετικότητα προς ανθρώπους και ζώα, καταστροφή ξένης περιουσίας, δόλια συμπεριφορά, κλοπές, σκασιαρχείο, φυγές από το σπίτι και γενικά σοβαρές παραβιάσεις των κανόνων. Η διαταραχή αυτή περιγράφει ένα νεαρό άτομο με μια χρόνια αντικοινωνική συμπεριφορά σε διάφορους τομείς.

Ψυχοκοινωνικά προβλήματα όπως: η φτώχεια, η ελλειμματική γονική επιτήρηση, η υποβάθμιση της γειτονιάς, η πολύ αυστηρή και ασυνεπής πειθαρχία, η κακοποίηση και παραμέληση, η αντικοινωνική συμπεριφορά μελών της οικογένειας έχουν συσχετιστεί με την εφηβική παραβατικότητα και μπορούν να νοηθούν ως μια αντίδραση στη θυματοποίηση, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τη στιγματοποίηση που βιώνουν αυτά τα νεαρά άτομα από πολύ μικρή ηλικία.

Z. Τα δικαιώματα των εφήβων κατηγορουμένων

Ο Νόμος 4689/2020 για τη διεύρυνση των δικαιωμάτων των ανηλίκων υπόπτων ή κατηγορουμένων στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών ορίζει τις κατάλληλες μεθόδους προστασίας, αλλά και στρατηγικές εντοπισμού, χειρισμού και ένταξης εφήβων με αναπηρίες ή και ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Η ατομική αξιολόγηση:

Ο ανήλικος έχει το **δικαίωμα για ατομική αξιολόγηση**, που αφορά την προσωπικότητα, την ψυχική, σωματική και διανοητική κατάστασή του, αλλά και το οικονομικό, κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον. Με τον τρόπο αυτό εντοπίζονται και προσδιορίζονται, σε πρώιμο στάδιο, πιθανές αναπηρίες και ψυχοκοινωνικά προβλήματα του ανηλίκου. Ομάδα ειδικών αποτελούμενη από κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους, επιμελητές ανηλίκων και παιδοψυχιάτρους εξετάζει το παιδί, με γνώμονα την αποφυγή της δευτερογενούς ή επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης, του εκφοβισμού ή της αντεκδίκησης. Ιδιαίτερη σημασία έχει η πρόβλεψη για επικαιροποίηση της αξιολόγησης καθ' όλη τη διάρκεια της δίκης.

Το δικαίωμα ενημέρωσης του ανηλίκου:

Συνεκτιμώντας την ηλικία, την ωριμότητα, τις πνευματικές και διανοητικές ικανότητες, το μορφωτικό επίπεδο, τη γλωσσική επάρκεια, τυχόν προβλήματα ακοής ή όρασης, καθώς και την έντονη συναισθηματική φόρτιση, **ο ανήλικος ενημερώνεται σε όλα τα στάδια για τη διαδικασία και τα δι-**

καιώματά του. Προβλέπεται μάλιστα η παροχή οδηγού με τα δικαιώματά του, όπου εξηγούνται τα δικονομικά στάδια της διαδικασίας. Ένα γραπτό κείμενο σε απλή γλώσσα βοηθά νεαρούς με αναπηρίες ή/και ψυχοκοινωνικά προβλήματα στη σταδιακή κατανόηση αυτής της πολύπλοκης διαδικασίας.

Συνδρομή συνηγόρου:

Για τον ανήλικο διορίζεται άμεσα δικηγόρος, τόσο για την απόρρητη επικοινωνία μαζί του, όσο και για την εκπροσώπηση και ενημέρωσή του σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας.

Ενημέρωση έμπιστων ενηλίκων:

Είτε ο γονέας είτε άλλος έμπιστος ενήλικας (που ορίζεται από το ανήλικο άτομο), είτε εκπρόσωπος δημοσίου ή ιδιωτικού φορέα συνοδεύει το νεαρό άτομο σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται η πλήρης ενημέρωση του ανήλικου από άτομο που γνωρίζει την ιδιαίτερη ευαλωτότητά του και τα πιθανά εμπόδια στην πρόσβαση και άσκηση των δικαιωμάτων του.

Προστασία της ιδιωτικής ζωής:

Οι κεκλεισμένων των θυρών διαδικασίες, η προστασία των προσωπικών δεδομένων και η ρητή απαγόρευση μετάδοσης από τα ΜΜΕ και το διαδίκτυο της δίκης επιβάλλονται σε υποθέσεις με ανήλικους δράστες.

Ειδική εξέταση:

Σε περιπτώσεις στις οποίες ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος αντιμετωπίζει σοβαρές καταγγελίες, η εξέτασή του πρέπει να καταγράφεται σε ηλεκτρονικό οπτικοακουστικό μέσο (βίντεο) και να διεξάγεται με το **ειδικό πρωτόκολλο δικανικής εξέτασης** από εξειδικευμένο επαγγελματία σε κατάλληλα εξοπλισμένο χώρο.

Επίλογος

Η διεπιστημονική συνεργασία αντιπροσωπεύει ένα κρίσιμο στοιχείο για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για παιδιά με αναπηρία. Αυτή η συνεργασία συνενώνει τις δυνάμεις και τις ειδικότητες ποικίλων επαγγελματικών κλάδων με σκοπό την εξασφάλιση ολοκληρωμένης, συνεκτικής και εξειδικευμένης υποστήριξης για τα παιδιά με αναπηρία, σχετικά με την πρόσβασή τους στη δικαιοσύνη, την εξασφάλιση ότι θα ακουστούν και ότι οι αποφάσεις θα εξυπηρετούν το βέλτιστο συμφέρον τους.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγλικά

Access to justice children - mental disability advocacy centre. Available at: http://mdac.org/sites/mdac.info/files/access_to_justice_children_ws2_standards_and_findings_english.pdf

Aboeela SW, Larson E, Bakken S, Carrasquillo O, Formicola A, Glied SA, Haas J, Gebbie KM. (2007) Defining interdisciplinary research: conclusions from a critical review of the literature. *Health Serv Res*;42(1 Pt 1):329-46.

Agnew, S. E., & Powell, M. B. (2004). The effect of intellectual disability on children's recall of an event across different question types. *Law and Human Behavior*, 28(3), 273–294. <https://doi.org/10.1023/B:LAHU.0000029139.38127.61>

Anzieu, D. and Martin, J.-Y. (2013) *La Dynamique des groupes restreints, Accueil*. Available at: https://www.puf.com/content/La_dynamique_des_groupes_restreints (Accessed: 15 November 2023).

Brown, D., Lewis, C., Stephens, E., & Lamb, M. (2017). Interviewers' approaches to questioning vulnerable child witnesses: The influences of developmental level versus intellectual disability status. *Legal and Criminological Psychology*, 22(2), 332–349. <https://doi.org/10.1111/lcrp.12104>

Bryan K, Freer J, Furlong C. (2007) Language and communication difficulties in juvenile offenders. *International Journal of Language Communicational Disorder* 42(5):505-20

Council of Europe (2017) Contribution to the Council of Europe Strategy on the Rights of Persons with Disabilities: Freedom from exploitation, violence and abuse of persons with disabilities. <https://rm.coe.int/final-study-freedom-from-exploitation/168072b422>

[CORAM Children's legal center \(2016\) Unlocking Children's Right's. Strengthening the Capacity of professionals in the EU to fulfil the rights of vulnerable children. https://coraminternational.org/unlocking-childrens-rights-gr/](https://coraminternational.org/unlocking-childrens-rights-gr/)

Debbaudt, D. (2001). *Autism, Advocates, and Law Enforcement Professionals Recognizing and Reducing Risk Situations for People with Autism Spectrum Disorders*. Jessica Kingsley Publishers.

Eileen Baldry, Damon B. Briggs, Barry Goldson & Sophie Russell (2018) 'Cruel and unusual punishment': an inter-jurisdictional study of the criminalisation of young people with complex support needs, *Journal of Youth Studies*, 21:5, 636-652

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2015). *Handbook on European law relating to the rights of the child*. Luxembourg: Publications office of the European Union.

Fair Trials (2018) *Advancing the Defence Rights of Children Manual for Practitioners. Rights, Equality and Citizenship*. European Union. <https://www.fairtrials.org/app/uploads/2022/01/ADRC-Training-Manual-Sep-2018.pdf>

Finkelhor D. & Kendall-Tackett K. (1997). A Developmental Perspective on the Childhood Impact of Crime, Abuse & Violent Victimization. In D. Cicchetti & S. Toth (Eds.), *Developmental Perspectives on Trauma: Theory, Research, and Intervention* (pp. 1-32). New York: University of Rochester Press.

Frances Sheahan & Professor Huw Williams and Maya (2019) *Breaking down barriers: Children, neuro-disability and access to justice, Penal Reform International*. Available at: <https://www.penalreform.org/blog/breaking-down-barriers-children-neuro-disability-and-access/> (Accessed: 16 November 2023).

- Gudjonsson, G. H., & Henry, L. (2003). Child and adult witnesses with intellectual disability: The importance of suggestibility. *Legal and Criminological Psychology*, 8(2), 241–252. <https://doi.org/10.1348/135532503322363013>
- Hershkowitz, I., Lamp, M., & Horowitz, D. (2007). Victimization of children with disabilities. *American Journal of Orthopsychiatry* 77(4), 629- 635.
- Hughes, N. (2015). Neurodisability in the youth justice system: Recognising and responding to the criminalisation of neurodevelopmental impairment. *What Is Justice? Re-Imagining Penal Policy: Working Papers 17/2015*, 17, 1–21.
- International Juvenile Justice Observatory. (2016) *Can anyone hear me?* Participation of children in juvenile justice: A manual on how to make European juvenile justice systems child-friendly. *Meetings for the first time - terapia*. Available at: https://terapia.co.uk/wp-content/uploads/2021/03/McAdam-Lang_-_meeting_for_the_first_time.pdf
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *The Science of Mental Health: Volume 7: Personality and Personality Disorder*, 100(4), 90–117.
- National Research Council. 2001. *Educating Children with Autism*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Nathan Hughes (2015) *Neurodisability in the youth justice system: recognising and responding to the criminalisation of neurodevelopmental impairment*, Howard League for Penal Reform, What is Justice? Series
- Neurodisability in the youth justice system: Recognising and responding* Available at: https://howardleague.org/wp-content/uploads/2016/04/HLWP_17_2015.pdf (Accessed: 16 November 2023).
- Rap S., Liefvaart T.& Weijers I. (2011), *Procedural justice for juveniles: A human rights and developmental psychology perspective*. International Association of Youth and Family Judges and Magistrates Chronicle.
- Rogers, C. (1967). *On becoming a person*. (2nd ed). London, Constable & Co Ltd.
- Save The Children. Childrens Rights Resource Center (2017). *When the State Doesn't Care: A guide to accessing justice for violations of children's rights in care institutions in Eastern and Southeastern Europe and the Caucasus*.
- Schulze, M. (2017). *Freedom from exploitation, violence and abuse of persons with disabilities: Contribution to the council of Europe strategy on the rights of persons with disabilities*. 1–48. <https://rm.coe.int/final-study-freedom-from-exploitation/168072b422>
- Systems: The Journal of Systemic Consultation the systemic professional ...* Available at: <https://terapia.co.uk/wp-content/uploads/2020/05/03.-Domains-paper.pdf> (Accessed: 16 November 2023).
- Turner, H. A., Vanderminden, J., Finkelhor, D., Hamby, S., & Shattuck, A. (2011). Disability and victimization in a national sample of children and youth. *Child Maltreatment*, 16(4), 275–286. <https://doi.org/10.1177/1077559511427178>
- Victims with Disabilities: The Forensic Interview-Techniques for Interviewing Victims with Communication and/or Cognitive Disabilities DVD and Guidebook Package | Office of Justice Programs*. Available at: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/victims-disabilities-forensic-interview-techniques-interviewing>

Ελληνικά

- Επιμορφωτικό εργαστήριο - PDF ΔΩΡΕΑΝ Λήψη. (n.d.). Docplayer.gr. <https://docplayer.gr/41441739-Epimorfotiko-ergastirio.html>
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2017). Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη — Απόψεις και εμπειρίες παιδιών και επαγγελματιών. *Σύνοψη 14*.
- Ηνωμένα Έθνη (2008) Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και Προαιρετικό Πρωτόκολλο.
- Ινστιτούτο υγείας του παιδιού (2013) Επιδημιολογική έρευνα για την κακοποίηση – παραμέληση των παιδιών στα Βαλκάνια (BECAN).
- Θεμελή, Ο. (2019). Το πρωτόκολλο δικανικής συνέντευξης ανήλικων θυμάτων κακοποίησης: όταν η Εγκληματολογία συναντά την Ψυχολογία. *The Art of Crime*.
- Θεμελή, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
- Κοσμάτος Κ. (2020), *Δίκαιο Ανήλικων. Θεωρία και Πράξη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Κοσμάτος Κ. (2021) Η διεύρυνση των δικαιωμάτων των ανήλικων υπόπτων ή κατηγορουμένων στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, μετά τον Ν 4689/2020. *The Art of Crime* (11). 236- 246.
- Μαστοράκη Ε. (2014). «Διεπιστημονική συνεργασία», στα πλαίσια του Επιχειρησιακού Προγράμματος (ΕΣΠΑ 2007-2013) «Ανάπτυξη υποστηρικτικών δομών για την ένταξη και συμπερίληψη στην εκπαίδευση των μαθητών με αναπηρία ή και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες - Μετατροπή του Ειδικού Σχολείου σε Κέντρο Υποστήριξης Ειδικής Αγωγής Εκπαίδευσης»- Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Επιμορφωτών-Πολλαπλασιατών: Δ/ντών Κέντρων ΣΔΕΥ, Ψυχολόγων και Κοινωνικών Λειτουργιών.
- Μπουκουβάλα Φ. (2023), Σχολή κοινωνικών, ανθρωπιστικών επιστήμων και τεχνών τμήμα εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών διοίκηση και ηγεσία στις επιστήμες της εκπαίδευση και της δια βίου μάθησης, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία η αποτελεσματικότητα στις ομάδες: η περίπτωση των κέντρων διεπιστημονικής αξιολόγησης και συμβουλευτικής υποστήριξης Team Effectiveness: The case of Interdisciplinary Evaluation and Counseling Support. (n.d.). Retrieved November 29, 2023, from <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/28678/1/BoukouvalaFoteiniMsc2023.pdf>
- Μουσουμή Μ. & Γιαννόγλου Β. (2022), Γλώσσα και αναπηρία - Το παράδειγμα της ψυχικής υγείας. Αρχές για την συμπεριληπτική γλώσσα στην νομοθεσία, στον δημόσιο χώρο και στα ΜΜΕ. Έργο: Σβήνουμε το στίγμα στο λόγο μας. <https://svinoumetostigma.gr/vivliothiki/>
- Μπακιρτζής, Κ. (1993), Από το Δημοκρατικό ύφος ηγεσίας στη μη-κατευθυντικότητα του T-Group ή η μη-κατευθυντική μέθοδος του Kurt Lewin, Τετράδια Ψυχιατρικής, Νο 42, σσ.68-73.
- Οδηγός Επίγνωσης της Πολιτισμικής Ετερότητας Κατανοώντας την πολιτισμική ετερότητα στην ψυχική υγεία. (n.d.). Retrieved November 29, 2023, from <https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2023/05/philos2021-bibliografia5-politismiki-eterotita.pdf>.
- Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Δικαιοπρακτική ικανότητα ατόμων με νοητική αναπηρία και ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας.
- OCP eClass | Κοινωνική Εργασία με Παιδιά και εφήβους (n.d.). Ocp.teiath.gr. Retrieved November 29, 2023, from https://ocp.teiath.gr/courses/TKE_UNDER106/
- Πολιτισμική επάρκεια. (n.d.). Retrieved November 29, 2023, from <https://babeldc.gr/wp-content/uploads/2018/02/politismiki-eparkeia.pdf>

- Μαλικιώση-Λοΐζου Μ. (επιμέλεια) (2009). Συμβουλευτική μέθοδος πρακτικής προσέγγισης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα. ([Ivey E. A.](#), [Gluckstern B. N.](#), [Bradford-Ivey M.](#) «Basic Attending Skills»)
- Σακελλαρόπουλος Π. και συνεργάτες (2010), Θεμέλιο της Ψυχιατρικής ο Συναισθηματικός Δεσμός Θεραπευτή και Θεραπευόμενου, Εκδόσεις Παπαζήση.
- ΦΕΚ 137/13.09.2017 Τεύχος Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' Άρθρο 61: Κατευθυντήριες διατάξεις υλοποίησης της συμβάσης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες.
- ΦΕΚ Β 2238/10.06.2019: Ρύθμιση θεμάτων λειτουργίας των Αυτοτελών Γραφείων Προστασίας Ανηλίκων Θυμάτων 'Σπίτι του Παιδιού' - Δομημένο πρωτόκολλο εξέτασης ως μάρτυρα του ανήλικου θύματος
- ΦΕΚ 34/17.02.2023 Τεύχος Α' Νόμος 5023/2023: Αρχή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, επικαιροποίηση της ορολογίας του Αστικού Κώδικα, του κώδικα πολιτικής Δικονομίας, του Ποινικού Κώδικα, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.
- Φραγκούλη Α., Καράντζαλη Α., Μπαλωμένου Μ., Αργυροπούλου Ι., Ρηγάτου Α, (2019). 'Πρωτόκολλο χειρισμού παιδοψυχιατρικών περιστατικών κατόπιν αιτήματος της Εισαγγελίας ή Αστυνομίας' Κινητή Ψυχιατρική Μονάδα Ν. Φωκίδας, Εταιρία Κοινωνικής Ψυχιατρικής Π. Σακελλαρόπουλος.
- UNICEF (2023) Μελέτη σχετικά με τη φιλικότητα του συστήματος δικαιοσύνης προς τα παιδιά στην Ελλάδα. *UNICEF/NYHQ2011-1060/holt access to justice for children with ...* Available at: http://mdac.org/sites/mdac.info/files/access_to_justice_children_ws0_summary_eng.pdf (Accessed: 16 November 2023).

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

